

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเรื่อง การสังเคราะห์องค์ความรู้ของชุมชน
กฎระเบียบของชุมชน และวิถีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับ
การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง
กรณีศึกษา บ้านปางมะโอ ตำบลแม่นะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

Synthesis of Local Wisdom, Rules and Regulations, and Best Practices of Northern
Highland Communities' Networks on Natural Resources and Environmental
Conservation: A Participatory Research at
Baan PangMao, ChiangDao, Chiangmai, Thailand.

แผนงานวิจัย : วิจัยปฏิบัติการในพื้นที่ขยายผลโครงการหลวง

คณะผู้วิจัย

สังกัด

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรารธนา ยศสุข	วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
2. นายปณิธิ บุญสา	สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
3. นายวีรพงษ์ สมิตจิตต์	สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
4. นางสาวอังคณา ทาลัดชัย	สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
5. นางสาวนิตยา โพธาวงศ์	สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
6. นางอภิญญา จิตรวงศ์นันท์ ชูคะ	สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้
7. นางสาวเกศสุดา สิทธิสันติกุล	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค
8. นางสาวสุภาวดี ทรงพรพาณิชย์	โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน
9. อาจารย์กฤษดิ สุนันตา	วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

คำนำ

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเรื่องการสังเคราะห์องค์ความรู้ ระเบียบของชุมชน และวิธีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงครั้งนี้ได้เลือกศึกษาชุมชนที่มีการปฏิบัติที่ดี (Best Practices) ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำนวน 5 ชุมชน ที่มีความแตกต่างทั้งด้านภาษา วัฒนธรรมและบริบทของพื้นที่ภายใต้การทำงานแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนซึ่งข้อมูลจากการศึกษาวิจัยทั้งหมดคณะผู้วิจัยได้นำไปประมวล สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้และวิธีปฏิบัติที่ดีของชุมชนทางด้านการจัดการทรัพยากร เพื่อนำองค์ความรู้ไปขยายผลยังชุมชนในพื้นที่ปฏิบัติงานและพื้นที่ขยายผลของโครงการหลวงให้ชุมชนเหล่านั้นมีแนวทางในการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดียิ่งขึ้น

ทางคณะผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณผู้นำ เกษตรกร แม่บ้าน เยาวชนและผู้เฒ่าผู้แก่ชุมชนทุกท่านที่เห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรในมิติต่างๆ ภายใต้บริบทของชุมชนที่เป็นอยู่จนสามารถเรียบเรียงออกมาเป็นองค์ความรู้ที่จะสามารถนำกลับไปใช้ในชุมชนและขยายผลไปยังชุมชนอื่นๆ ได้ อนึ่ง หากมีข้อผิดพลาดประการใดเกี่ยวกับการนำเสนอข้อมูลจากการศึกษาวิจัยคณะผู้วิจัยขออภัยและขอรับการขานรับความผิดพลาดนั้นทุกประการ

คณะผู้วิจัย

กันยายน 2550

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สารบัญเรื่อง

	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญเรื่อง	ข
สารบัญตาราง	ค
สารบัญภาพ	ง
ตอนที่ 1 บริบทชุมชน	
ลักษณะทางกายภาพ	1
ประวัติศาสตร์ชุมชน	2
ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ	5
ตอนที่ 2 พัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	
สภาพทั่วไปของทรัพยากรธรรมชาติ	11
พัฒนาการการจัดการทรัพยากรของชุมชน	17
แบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	24
บทเรียนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	24
ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	25
การหนุนเสริมจากภายนอก	28
ตอนที่ 3 ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	
ลักษณะ ประเภทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	29
ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำสวนเมือง	32
กระบวนการใช้ภูมิปัญญาของชุมชน	37
ผลและบทเรียนที่เกิดขึ้นจากการใช้ภูมิปัญญา (Out put & lesson learned)	44
ตอนที่ 4 กฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	
พัฒนาการของการกำหนดกฎ กติกาของชุมชน	47
กฎกติกาของชุมชน และการมีส่วนร่วมของชุมชน	49
ผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ภายในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบของชุมชน	44
ตอนที่ 5 บทสรุป	54
บรรณานุกรม	59

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	ปริมาณและรายได้จากการเก็บผลผลิตจากป่า	33
2	ปริมาณและรายได้จากไม้ใช้สอย	35
3	สมุนไพร และการใช้ประโยชน์	36
4	ช่วงเวลาในการใช้ประโยชน์จากต้นเมี่ยง	39

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved

สารบัญภาพ

ภาพ		หน้า
1	แผนที่แสดงที่ตั้งของกลุ่ม (ปาง) บ้านหรือป้อมบ้านของชุมชน	2
2	แผนผังโครงสร้างการปกครองภายในชุมชน	6
3	แผนที่แนวเขตป่าชุมชน	19
4	สภาพป่ารอบหมู่บ้านของชุมชนบ้านปางมะโอ	20
5	สภาพส่วนเมืองตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน	21
6	สภาพส่วนเมืองที่ปรับมาเป็นไร้ชาในปัจจุบัน (บริเวณกุ่มคอกหมา)	21
7	สภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชน	22
8	สภาพป่าบริเวณแนวเขต (ถ้ำเสือ) รอยต่อที่เห็นคอยหลวงเชียงดาว	22
9	ลักษณะการจัดทำแนวเขตการดูแลรักษาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชน	23
10	ความสัมพันธ์ของชุมชนกับการจัดการฐานทรัพยากร	31
11	ตารางการสำรวจการใช้ประโยชน์จากป่า	36
12	ลักษณะแนวเขตป่าชุมชน	49
13	ป้ายแนวเขตป่าชุมชน	51
14	ลักษณะการติดป้ายกฎระเบียบป่าชุมชนให้ชาวบ้านได้รับรู้ร่วมกัน	52

ตอนที่ 1 : บริบทชุมชน

1.1 ลักษณะทางกายภาพ

1. สภาพทั่วไป

บ้านปางมะโอ หมู่ 9 ตำบลแม่นะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านที่อยู่ส่วนรอยต่อระหว่างเทือกเขาฝิ่ปันน้ำกับถนนธงชัย ในระหว่างหุบเขา ร่องห้วยและเทือกเขาสูงสลับซับซ้อน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบเขาธรรมชาติ บ้านปางมะโอดังอยู่หลังคอยหลวงเชียงดาว

ที่ตั้งของหมู่บ้านในแผนที่ 1: 50,000 ของกรมแผนที่ทหาร ระวาง 4747 I อยู่บริเวณระหว่างเส้นรุ้งที่ 98 องศา 54 ลิปดา ตะวันออก และเส้นแวงที่ 19 องศา 16 ลิปดา เหนือ บริเวณที่ความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1,200 เมตร ห่างจากเมืองเชียงใหม่ไปตามเส้นทางเชียงใหม่-ฝาง บนถนนทางหลวงหมายเลข 107 ประมาณ 61 กิโลเมตร และแยกขึ้นภูเขาด้านซ้ายบริเวณบ้านแก่งป็นเต้า ประมาณ 12 กิโลเมตรไปตามเส้นทางดินและซีเมนต์สลับกัน ใช้เวลาเดินทางโดยรถยนต์ประมาณ 1 ชั่วโมง 40 นาที

มีประชากรทั้งหมด 61 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 113 คน แบ่งเป็น เพศชาย 60 คน เพศหญิง 53 คน

2. อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อ หมู่ที่ 6 ตำบลแม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อ หมู่ที่ 15 บ้านเอืยก อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อ หมู่ที่ 12 บ้านห้วยตาด อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อ หมู่ที่ 15 บ้านแม่ซ้าย ตำบลแม่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

1.2 ประวัติศาสตร์ชุมชน

จากการสอบถามลูกชายของพ่ออ้อยคำ คำคำ ซึ่งเป็นบุคคลแรกที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานเป็น
ครอบครัวแรก ตามประวัติของพ่ออ้อยคำเกิดเมื่อปี 2442 และเสียชีวิตเมื่อปี 2548 ซึ่งตอนที่อพยพมา

พ่ออยู่ค้าขายประมาณ 15 ปี ได้เดินเท้ามากับพ่อและแม่ประมาณปี 2460 ซึ่งบรรพบุรุษของชาวบ้านปางมะโอมาจากอำเภอคอยสะเกิด และอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ คนคอยสะเกิดมีความชำนาญด้านการทำสวนเมี่ยง เมื่อได้มาเห็นสวนเมี่ยงของชาวลัว เห็นว่าพื้นที่เหมาะสมกับการทำสวนเมี่ยง จึงได้ขอซื้อ และอพยพย้ายกันมา มากขึ้น ทำให้ชาวลัวที่อาศัยอยู่เดิมเริ่มย้ายถิ่นออกไป เนื่องจากได้ขายสวนเมี่ยงให้กับคนที่ย้ายเข้าไปอยู่ แต่บางส่วนก็ยังอาศัยอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ทำให้วิถีชีวิตของคนสองกลุ่มผสมผสานกัน

การตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกไม่มีหลักฐานที่สามารถยืนยันได้ ปี 2476 ชาวบ้านปางมะโอได้ค้นพบกรุพระหรือวัดเก่าในหมู่บ้าน ในตอนนั้นครูบาศรีวิชัยมาสร้างพระธาตุสบฝาง ที่อำเภอฝาง พ่อหลวงคำ ตาใจ และชาวบ้านได้ร่วมตัวกันไปนิมนต์ครูบาศรีวิชัยมาสร้างพระธาตุที่ปางมะโอ

ในสมัยก่อนนั้นบ้านปางมะโอมีคนอาศัยหลายร้อยครอบครัว และมีหลายห่อมบ้าน ช่วงประมาณปี 2508 มีการสร้างบ้านติดกัน มากถึง 400 หลังคาเรือน จนมีคำกล่าวของบรรพบุรุษว่า “ตื่นนอนก็ไม่กล้าปัสสาวะ เพราะมีคนเดินพลุกพล่าน”

ในสมัยก่อนบ้านปางมะโอเป็นชุมชนที่ทำสวนเมี่ยงใหญ่ที่สุดในอำเภอเชียงดาว ทั้งอำเภอจะมีการทำสวนเมี่ยงที่ตำบลแม่นะตำบลเดียวใน 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ 9, 11, 12 และ 13 แต่บ้านปางมะโอจะมีพื้นที่การทำสวนเมี่ยงมากที่สุด ประมาณปี พ.ศ. 2510 ผู้คนได้อพยพลงมาหางานทำในเมือง เพราะความนิยมในการกินเมี่ยงเริ่มลดน้อยลง พร้อมกับความทันสมัย ทำให้ชาวบ้านอยากจะทำเมืองมาทำงาน ทำให้บ้านปางมะโอเหลือไม่กี่หลังคาเรือน

จนกระทั่งประมาณปี 2515 กรมประชาสัมพันธ์ได้มาทำถนน ทำให้คนหยุดอพยพลงไปในเมือง เพราะมีการคมนาคมที่ดีขึ้น ในปี 2538 ถนนคอนกรีตได้เข้ามาถึงในหมู่บ้าน ทำให้การคมนาคมสะดวกมากยิ่งขึ้น

สถานที่สำคัญ

วัดอรัญจอมเมฆ หรือวัดพระธาตุสามเงา (วัดปางมะโอ) พระธาตุสามเงาเป็นพระเจดีย์แบบล้านนา สร้างด้วยอิฐถือปูนทรงแปดเหลี่ยม มีองค์ระฆังทรงกลมสูงประมาณ 7 เมตร ทาด้วยสีทอง ซึ่งเป็นเจดีย์ที่มีประวัติว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 1 นับเป็นเจดีย์องค์แรกที่สร้างขึ้นในแผ่นดินล้านนา ตั้งอยู่บนภูเขาสูงและตอนเหนือสุดของอาณาจักร

เหตุที่เรียกชื่อเช่นนี้เนื่องจากเงาของพระธาตุจะฉายปรากฏที่พื้นภายในวิหาร ที่ตั้งด้านหน้าองค์พระธาตุ เงานั้นจะเป็นพระธาตุถึง 3 ภาพมีสีเหมือนธรรมชาติทุกประการ เงาหนึ่งจะมีรูปเหมือนพระธาตุองค์จริง เงาหนึ่งจะคล้ายกับพระธาตุเจ้าคอยสุเทพคู่บ้านคู่มือเมืองเชียงใหม่ เงาสุดท้ายจะเหมือนพระธาตุคอยดุง เงาพระธาตุทั้งสามรูปนี้มีความอัศจรรย์สามารถปรากฏชัดเจนเป็นสีทอง

มากนักหรือเป็นเงาคำสลับได้ไม่แน่นอนแล้วแต่อำนาจบุญกุศลที่ผู้มากราบไหว้จะเลื่อมใสฐานบารมี

ประวัติขององค์พระธาตุมีอยู่ว่า แต่เดิมมีชาวบ้านปางมะโอได้อพยพเข้าไปตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้ภูเขาแห่งนี้ ได้สังเกตว่าในคืนวันพระ 15 ค่ำ จะมีดวงแก้วสุกสว่างลอยขึ้นจากยอดคดอยเปล่งรัศมีโชติช่วงอยู่ชั่วระยะเวลาานพอสมควร แล้วก็จวบหายไปเป็นเช่นนี้ตลอดมา จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2474 พ่อน้อยคำ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้าน ได้คิดจะสร้างวัดประจำหมู่บ้านไว้เพื่อบำเพ็ญกุศล จึงได้ขึ้นไปเลือกทำเลสถานทีบนยอดคดอยเพื่อแผ้วถางสร้างวัดก็ได้พบซากวัดร้างที่เป็นวัดพระธาตุสามเงาในปัจจุบัน

ในการขุดปรับพื้นที่ ได้พบพระพุทธรูปโบราณที่ชำรุดและโบราณวัตถุอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก ได้แก่ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ปางมารวิชัยแบบล้านนาสิงห์หนึ่ง หน้าตักประมาณ 20 นิ้ว แก้วพลีกยอด พระธาตุและประทีปสัมฤทธิ์ใช้จุดเทียนบูชา หอยเบี้ย ลูกอม กระปุกดินเผา เป็นต้น

พ่อน้อยคำกับชาวบ้านได้สร้างศาลาบำเพ็ญบุญขึ้นบนฐานวิหารของเดิม แล้วสร้างกฎนิมนต์พระขึ้นมาจำพรรษา เพื่อเป็นที่พึ่งทำบุญเรื่อยมาจนถึงพ.ศ. 2476 มีข่าวว่าครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาได้เดินทางมาบูรณะพระธาตุเจ้าสบบ้าง ที่เมืองฝาง พ่อน้อยคำได้พาลูกบ้านจำนวนหนึ่งเดินทางไปนิมนต์ครูบาเจ้าให้มาบูรณะวัดพระธาตุสามเงาด้วย

เมื่อครูบาเจ้าได้เล็งญาณพิจารณาเหตุการณ์ตามวิธีของท่านแล้วก็เห็นว่าควรจะบูรณะได้ จึงรับนิมนต์แล้วนำคณะของท่านเดินทางมาถึงวัดพระธาตุในวันจันทร์ที่ 4 แรม 3 ค่ำ เดือน 3 เหนือ (ธันวาคม) ปีระกา พ.ศ.2476 ในวันรุ่งขึ้น เป็นวันอังคารที่ 5 ธันวาคมก็ลงมือปรับฐานเจดีย์เพื่อบูรณะ เมื่อขุดลงไปตรงกลางฐานลึกประมาณเมตรเศษก็พบผอบทองบรรจุสารีริกธาตุขาวใสบริสุทธิ์ขนาดเท่าเมล็ดฝักกาด 20 องค์ ครูบาเจ้าจึงเชิญขึ้นมาทำพิธีสงฆ์สักการบูชา แล้วสร้างกุฎบูรณะขึ้นมาใหม่เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ดังเดิม

จากนั้นจึงสร้างพระธาตุสามเงาองค์ที่เห็นในปัจจุบันขึ้นมาครอบบนฐานของเดิม ข้างหน้าพระธาตุได้สร้างวิหารไม้แทนที่ศาลาบำเพ็ญบุญของชาวบ้านสร้างไว้ รวมเวลาทำการทั้งสิ้น 13 วัน แล้วทำบุญถวายทานไว้เป็นสมบัติของพระพุทธศาสนาเมื่อวันที่ 17 แรม 15 ค่ำ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2476 โดยครูบาเจ้าได้ตั้งชื่อ อรัญญา เป็นภาษาบาลีแบบพื้นเมืองที่เลือนมาจากคำว่า อรัญญ ปิพพตา แปลว่า วัดบนภูเขาในป่า แล้วท่านได้มอบหมายให้พระภิกษุผู้เป็นศิษย์ 5 รูปอยู่ประจำดูแลวัด จากนั้นก็นำคณะไปบูรณะปูชนียสถานแห่งอื่นในแผ่นดินล้านนาด้านนิสสัยของนักบุญผู้เกิดมาเพื่อสร้างความคิดจรโล่งสังคม

วัดพระธาตุสามเงาได้มีความเจริญเรื่อยมาจนถึงพ.ศ. 2491 สมัยที่หลวงพ่อโตมาเป็นเจ้าอาวาสจึงเป็นประธานสร้าง พระวิหารก่ออิฐถือปูนมุงหลังคาเป็นเกล็ดแทนวิหารไม้ของครูบาเจ้าที่

ชำรุดลง และสร้างพระประธานก่ออิฐถือปูนรวม 3 องค์ไว้ประจำวิหาร กับสร้างกุฏิสงฆ์แทนที่ของเดิมที่ชำรุด พอดีกับในปีที่ทางราชการได้ออกพระราชบัญญัติขึ้นทะเบียนวัดทั่วประเทศปรากฏว่าชื่อวัดอรุณผาไปซ้ำกับชื่อวัดหนึ่งอยู่ตำบลทุ่งข้าวพวง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งไปแจ้งชื่อก่อนหน้านี้อยู่แล้วทางวัดจึงตกลงเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า วัดอรุณจอมเมฆแทนชื่อเดิมที่ไม่ให้สับสนในการปกครอง ภายหลังหลวงพ่อดามีอายุมากขึ้นสุขภาพทรุดโทรม โยมอุปฐากจึงนิมนต์กลับไปจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรกรกหลวง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่อันเป็นวัดชาตภูมิเดิมของท่านเพื่อสะดวกแก่การรักษาพยาบาล จนกระทั่งท่านมรณภาพลงโดยไม่มีโอกาสกลับไปวัดพระธาตุสามเงาอีกเลย

เมื่อสิ้นบุญหลวงพ่อดีแล้ว วัดพระธาตุสามเงาก็เริ่มถึงยุคเสื่อม หาพระภิกษุมหาเถระไม่ได้ เพราะแรงอาถรรพ์ต่างๆ ทำให้วัดมีสภาพทรุดโทรมลงเหมือนกับเป็นวัดร้างจนถึง พ.ศ.2535 ชาวบ้านที่เป็นศรัทธาวัดจึงร่วมมือกันฟื้นฟูให้วัดเจริญขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง โดยสร้างกุฏิศาลาคอนกรีตถาวรพร้อมกับห้องน้ำเพื่อให้ความสะดวกแก่พระภิกษุสงฆ์ที่ขึ้นมาพำนักแต่ก็ไม่มีพระภิกษุขึ้นมาอยู่อย่างถาวร นอกจากรับนิมนต์มาเป็นครั้งคราว

พ.ศ. 2535 พระอาจารย์มนัส ศิสสโร ได้ทราบกิตติศัพท์และความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุสามเงา จึงได้เดินทางมานมัสการ เมื่อพบว่าวัดไม่มีพระภิกษุอยู่ดูแล ทั้งที่เป็นวัดสำคัญซึ่งครุฑาครีวรัชมาบูรณะได้ ดังนั้นท่านจึงปรารถนาจะมาพำนักปฏิบัติธรรมและอุปฐากองค์พระธาตุมิให้ร่วงโรยเศร้าหมองเมื่อได้รับการเห็นชอบจากคณะศรัทธาผู้ดูแลวัดแล้วท่านจึงได้จำพรรษาอยู่นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ได้อบรมศีลธรรมและปฐกฐาสนุนไพรแผนโบราณที่ท่านมีความรู้ช่วยสงเคราะห์ชาวบ้านมาตลอดแล้วได้สร้างกุฏิสงฆ์เป็นอาคารคอนกรีตถาวรขนาด 4 ห้องขึ้นมาหนึ่งหลังโดยร่วมมือกับชาวบ้านจนสำเร็จในระยะเวลาอันสั้น ขณะนี้ได้รับพระวิหารเดิมที่ชำรุดลงเพื่อสร้างขึ้นมาใหม่ให้แข็งแรงถาวรพร้อมบูรณะพระประธานสามองค์รวมทั้งฐานให้ดีขึ้นเนื่องจากปูนปั้นที่พอกไว้เสื่อมอายุผุพังแล้ว

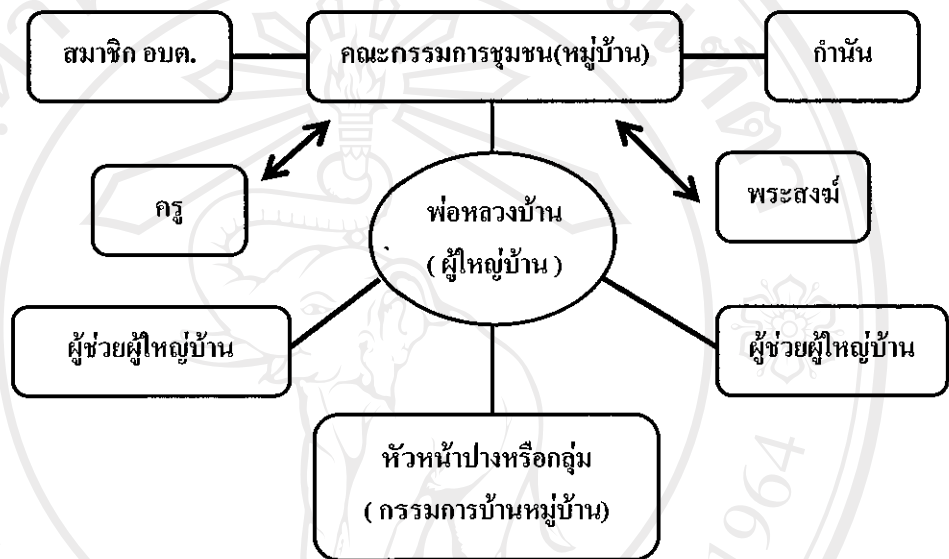
1.3 ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ

1) การเมือง การปกครอง

บ้านปางมะโอ หมู่ที่ 9 ขึ้นอยู่กับการปกครองท้องถิ่นของตำบลแม่นะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลความสงบ รักษากฎระเบียบภายในหมู่บ้าน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน ทำหน้าที่ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระหน้าที่และทำหน้าที่แทนถ้าผู้ใหญ่บ้านไม่อยู่ ในหมู่บ้านมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่มาจากการคัดเลือก เพื่อบริหารงานทั้งภายในและภายนอก

หมู่บ้านให้เป็นไปตามระบอบประชาธิปไตย มีสมาชิกขององค์การบริหารส่วนตำบลแม่ณะ ทำหน้าที่ประสานงานในการพัฒนาท้องถิ่นกับฝ่ายปกครอง และหน่วยงานต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ เป็นศูนย์กลางทางจิตใจที่สำคัญในการอบรมจริยธรรมคุณธรรมแก่ชาวบ้านและพัฒนาวัดให้เจริญรุ่งเรือง ครูที่ให้คำแนะนำและเป็นที่ปรึกษาประสานงานภายในหมู่บ้าน

ภาพ 2 แผนผังโครงสร้างการปกครองภายในชุมชน

2) ประชากรและชาติพันธุ์

ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนย่อยไทยวน พูดคำเมืองเป็นภาษาหลัก สำเนียงเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2519 ประชากรมีจำนวนลดลง เพราะมีการอพยพเข้ามาทำงานในเมือง เนื่องจากรายได้จากภาคอุตสาหกรรมและบริการสูงกว่าประกอบอาชีพทำสวนเมืองในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา ต่างจากเมื่อช่วงก่อนหน้านั้นที่ประชาชนอพยพขึ้นไปอยู่ที่บ้านป่าเมี่ยงเพราะว่ารายได้จากการทำเมี่ยงสูงทั้งการเป็นแรงงานและเป็นเกษตรกรผู้ปลูกเอง

3) การศึกษา

ในหมู่บ้านมีโรงเรียนบ้านปางมะโอ สอนในระดับประถมศึกษาปีที่ 1-6 มีนักเรียนทั้งหมด 31 คน มีครู 2 คน นอกจากนักเรียนในหมู่บ้านแล้ว ยังมีนักเรียนนอกหมู่บ้านเดินมาเรียนด้วย จากการสำรวจระดับการศึกษาของประชาชนพบว่า ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่ามีการศึกษาค่ำ การที่ประชาชนมีการศึกษาค่ำทั้งที่จังหวัดเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการศึกษา

เพราะว่าขาดการกระจายการศึกษาไปสู่ชนบท และคนที่มีการศึกษาอพยพเข้ามาทำงานในเมือง ซึ่งมีรายได้ที่สูงและสบายกว่าการทำงานภาคเกษตรกรรม

4) ประเพณีและวัฒนธรรม

ประชาชนในหมู่บ้านปางมะโอนับถือพุทธศาสนา วัดเป็นศาสนสถานเพียงแห่งเดียว พิธีกรรมทางศาสนา เช่น เข้าพรรษา ออกพรรษา วิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และงานศพ พิธีกรรมอย่างอื่น เช่น การบวชเณรที่ในสวนเมี่ยงก่อนทำการเก็บผลผลิต โดยเลือกต้นไม้ใหญ่หรือสถานที่ใดที่หนึ่งภายในสวนเป็นที่ศาล โดยบนด้วยเหล้าไหไก่คู่ (หมายถึง เหล้าขาว 1 ขวด ไก่จำนวน 2 ตัว) ซึ่งเลี้ยงหลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยว ยังคงเป็นความเชื่อเฉพาะของชาวป่าเมี่ยง ซึ่งอาจเป็นการพัฒนามาจากการทำนาได้ เพราะว่าประชาชนบางส่วนเป็นลูกหลานของชาวนาที่อพยพมาจากที่ราบ นอกจากนี้ยังมีประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ เช่น สงกรานต์ พิธีรดน้ำดำหัว สรงน้ำพระธาตุสามเงาประจำปี ลอยกระทง ขึ้นบ้านใหม่

5) เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

สภาพพื้นที่ของบ้านปางมะโอเป็นแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขา เดิมเคยเป็นชุมชนของชาวลัวะที่เข้ามาอยู่และทำสวนเมี่ยง เพราะเป็นจุดที่อยู่ในเส้นทางการค้า ต่อมาชาวบ้านจากคอยสะเกิดเข้าไปแสวงหาพื้นที่มีเป้าหมายสำคัญ คือ 1) ต้องการหาที่ดินเพื่อทำนา 2) เข้าไปทำสวนเมี่ยง 3) หาที่เลี้ยงวัวควาย และคือ 4) ทำสัมปทานไม้ยาง

ปัจจุบันอาชีพหลักของประชาชนยังต้องพึ่งพาป่าเมี่ยง ทั้งนี้เพราะว่าเป็นอาชีพดั้งเดิมที่มีความรู้ความชำนาญ มีอาชีพรองเช่น ขายเมี่ยง ขายของชำ และรับจ้าง นอกจากนั้นยังมีอาชีพที่มีแนวโน้มมีความสำคัญ คือ การปลูกผักปลอด ส้มโอ เก็บหาของป่า กาแฟ และลิ้นจี่ ซึ่งเป็นอาชีพที่เสริมกับการปลูกเมี่ยง แสดงให้เห็นพัฒนาการของระบบเกษตรกรรายย่อยที่ปลูกแบบผสมผสาน ผสมผสานในระบบวนเกษตรลักษณะสวนหลังบ้าน มีการแบ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งบริเวณตอนบนเป็นป่าต้นน้ำ ตอนล่างเป็นป่าเมี่ยงและที่อยู่อาศัย

พืชหลักในการเกษตรของในบ้านปางมะโอ คือ ต้นเมี่ยง(ชา) เป็นระบบเพาะปลูกผสมผสานแบบวนเกษตร เริ่มแรกชาวบ้านเก็บใบเมี่ยงจากป่าขายเป็นรายได้ ต่อมาเริ่มมีการปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นสวนโดยการตัดต้นบางส่วน เพื่อให้ต้นชาเมี่ยงเป็นพุ่มเตี้ยต่อการเก็บใบ จากนั้นจึงมีการป้องกันไฟป่าและกำจัดวัชพืช การแบ่งต้นชากันเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ มีขอบเขตไม่ชัดเจนส่วนใหญ่ยึดแนวเขตลำธาร ต้นไม้ใหญ่ สันเขา ซึ่งให้ความสำคัญกับต้นไม้มากกว่าที่ดิน นอกจากนั้นยังเก็บใบชาเพื่อขายเป็นผลิตภัณฑ์อื่น เช่น ชาจีนคุณภาพต่ำ เก็บเมล็ดหรือเพาะกล้าชาขาย

เกษตรกรจะเก็บซากเพื่อผลิตใบชาตากแห้งมีคุณภาพต่ำ สำหรับใช้ผสมชาจีนขาย ราคาถูก เป็นการเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือน และเป็นการลดใบแก่ออกเพื่อให้มีกิ่งแตกยอดใหม่ แต่บางครั้งครอบครัวทำอาชีพเสริมอื่นและปลูกไม้ผลในสวนเมืองเพื่อเพิ่มผลผลิต เช่น ส้มโอ ลิ้นจี่ มะม่วง กาแฟ เป็นต้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดที่ดิน

เจ้าของสวนสามารถปรับปรุงสวน โดยหาพันธุ์ใหม่ในตลาดต้องการมาปลูกเพิ่มเติม หรือการปลูกเสริมให้มีระยะแคบลง ถ้าบริเวณนั้นไม่มีต้นไม้ป่าก็หาต้นไม้ใหญ่มาปลูกใกล้ๆ ต้นเมือง เป็นการปลูกแบบผสมผสานไม่มีระบบ จนเป็นที่มาของป่าเมือง ที่สำคัญไม่ใช่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ในสวนเมืองในรอบ 1 ปี ชาวบ้านปางมะโอมีระบบการผลิตเมืองและชา ดังปฏิทินการเกษตร

การใช้ประโยชน์ที่ดินในป่าเมืองเป็นระบบวนเกษตรดั้งเดิม โดยการปลูกต้นชา (เมือง) ผสมผสานในพื้นที่ป่าดิบเขา ต้นชาต้นหนึ่งๆ มีอายุมาก มีอายุไม่ต่ำกว่า 100 ปี และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ยาวนาน โดยไม่จำเป็นต้องใช้ระบบชลประทาน ทางอ้อมสวนชาเมืองทำหน้าที่เสมือนป่ากันชนที่ช่วยป้องกันป่าต้นน้ำลำธาร โดยเฉพาะป่าดิบเขา และป่าสนเขา เพราะชาวป่าเมืองร่วมกันป้องกันไฟป่า เพื่อไม่ให้ไหม้ลุกลามมายังสวนเมืองของตน ปัจจุบันชาวสวนเมืองนำไม้ผลมาปลูกเสริมเช่น ส้มโอ ลิ้นจี่ และกาแฟพันธุ์อาราบิก้า เป็นต้น

อาชีพเสริม ที่ทำรายได้ให้กับครอบครัว เช่น จักสานถ้วยหรือตะกร้าจากไม้ไผ่ แล้วนำไปจำหน่ายให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อ หรือนำไปจำหน่ายเองในเมืองเชียงใหม่ โดยเฉลี่ยครอบครัวหนึ่งจะมีรายได้จากการจักสานถ้วยครอบครัวละ 500 บาท ยังไม่รวมรายได้ที่มาจากการทำสวนเมือง

รายได้ของชุมชนยังมาจากการเก็บหาของป่า เก็บหาสมุนไพร ผักพืชจากป่าเช่น ผักเห็ด ขยายในราคากิโลกรัมละ 30 บาท ในช่วงฤดูฝนเดือนสิงหาคม ผลไม้ป่า เช่น มะไฟ เป็นกิโลกรัมละ 15 บาท นำมาจำหน่ายภายในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ฉะนั้นโดยเฉลี่ยแล้วครอบครัวหนึ่งจะมีรายได้ต่อปีประมาณ 30,000 บาท / ครัวเรือน

กล่าวได้ว่าวิถีการผลิตเกือบทั้งหมด ขึ้นอยู่กับการทำสวนเมืองเป็นหลัก และ ทำข้าวไร่ เลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพเสริม ระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านมีลักษณะปิด เพราะมีการค้าขายกับภายนอกน้อยมาก ชาวบ้านอาจจะเก็บของป่าขายเพื่อแลกสินค้าที่มีพ่อค้าวัวต่างมาขายบ้าง ชาวบ้านได้บุกเบิกที่ทำกินเพิ่มขึ้นบ้าง แต่ก็ยังคงพึ่งพาการทำสวนเมืองซึ่งอาศัยความผูกพันแบบเครือญาติ ประกันความมั่นคงในสิทธิการใช้ที่ดิน

ลักษณะความสำคัญของวิถีการผลิต จึงค่อนข้างจะมีอิสระจากอำนาจภายนอกชุมชน การจัดการในการผลิตจะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และแบบแผนตามประเพณี ดังนั้นคนในชุมชนมักจะชักชวนญาติพี่น้องมาอยู่ร่วมกัน การใช้พื้นที่ทำรไ้นั้นมักจะยึดถือสิทธิการใช้เป็น

หลัก ขึ้นอยู่กับความสามารถในการใช้แรงงานของแต่ละกลุ่มตระกูล โดยเฉพาะกลุ่มชาวบ้านจากอำเภอคอยสะเกิดเริ่มเข้ามาอาศัยมากขึ้น ตามสายตระกูลและการชักชวนของคนที่มาอยู่ก่อน

6) กลุ่มสังคม

ประชาชนในหมู่บ้านมีการรวมกลุ่มแบบกึ่งถาวรที่ทางรัฐบาลเป็นผู้ริเริ่ม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน จากการสำรวจข้อมูลพบว่า กลุ่มออมทรัพย์เป็นกลุ่มที่มีความต่อเนื่องในการดำเนินงาน คือเก็บเงินสมาชิกทุกเดือนๆละ 50 บาท นำไปฝากกับธนาคารออมสิน กลุ่มนี้เป็นแกนหลักที่สำคัญในการขอรับความช่วยเหลือจากทางรัฐ เช่น เงินกองทุนแก้ไขความยากจน ส่วนกลุ่มอื่นๆรวมตัวตามโอกาส เช่น วัดมีงานทอดผ้าป่า กลุ่มแม่บ้านก็รวมตัวกันทำอาหารเลี้ยงแขก การเข้าร่วมของประชาชนเกิดจากความจำเป็นที่ต้องช่วยเหลือกันในหมู่บ้านทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม มีแนวโน้มที่เป็นองค์กรที่เป็นที่พึงของประชาชนได้ในอนาคต การพัฒนาสังคมควรให้ความสำคัญกับองค์กรเหล่านี้ เพื่อกระตุ้นให้เกิดความต่อเนื่องในการทำงานภายในกลุ่มให้มีประสิทธิภาพ และพัฒนาให้การรวมกลุ่มเป็นไปอย่างถาวรและเข้มแข็ง ให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้

กล่าวได้ว่าหมู่บ้านปางมะโอเป็นหมู่บ้านที่อยู่ส่วนรอยต่อระหว่างเทือกเขาผีปันน้ำกับถนนธงชัย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดิบเขาธรรมชาติ ตั้งอยู่หลังคอยหลวงเชียงดาว

ประชากรในหมู่บ้าน ผสมผสานกันระหว่างชนชาติสองชาติพันธุ์ คือ กลุ่มชาวลัวที่เข้ามาอยู่ก่อน และคนพื้นเมืองที่อพยพขึ้นมาอยู่ภายหลังจากอำเภอคอยสะเกิดเพื่อมาหาสถานที่ในการทำสวนเมี่ยง

ลักษณะของดินที่เป็นดินคอปุย ซึ่งเป็นดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก แต่ง่ายต่อการชะล้างพังทลายของดิน โดยมีลักษณะของหินซึ่งส่วนใหญ่เป็นหินอัคนี ซึ่งจัดเป็นหินที่รองรับน้ำระหว่างชั้นดินได้ดี เนื่องจากไม่มีรอยแตกทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำมีศักยภาพในการให้น้ำมาก

อาชีพหลักของประชาชนยังต้องพึ่งพาป่าเมี่ยง ทั้งนี้เพราะว่าเป็นอาชีพดั้งเดิมที่มีความรู้ความชำนาญในการดำเนินงาน ส่วนอาชีพรอง เช่น ค้าขายเมี่ยง ขายของชำ และรับจ้าง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งบริเวณตอนบนเป็นป่าต้นน้ำ ตอนล่างเป็นป่าเมี่ยงและที่อยู่อาศัย

ลักษณะทางสังคมของชุมชน ด้านการปกครองเป็นการผสมผสานกันระหว่างการปกครองที่ทางราชการกำหนดให้ กับระบบของผู้อาวุโส และผู้ที่มีความรู้ความสามารถดำเนินการ โดยเป็นชุมชนขนาดเล็กที่อาศัยกันแบบญาติพี่น้อง โดยมีลักษณะประชากร เป็นสังคมที่มีประชากรในวัยกลางคนมากที่สุด ทั้งนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมชนบทของคนไทยในภาคเหนือ เนื่องจากการคุมกำเนิด และการอพยพเข้ามาทำงาน และช่วงระหว่างวัยรุ่นกับวัยกลางคน

ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นการประกอบประเพณีทั่วไปในภาคเหนือตามงานบุญ ประเพณี ตามช่วงวันสำคัญทางพุทธศาสนา และสงฆ์พระธาตุตามเงาซึ่งเป็นศาสนาสถานที่ ชาวบ้านนับถือกันมาก อีกทั้งมีการเลี้ยงผีเจ้าที่ในสวนเมืองหลังจากเก็บเกี่ยว ที่ได้อิทธิพลจากความ เชื่อดั้งเดิมที่สืบสานต่อกันมาที่มีการเลี้ยงผีเจ้านา หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตอนที่ 2 : พัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

2.1 สภาพทั่วไปของทรัพยากรธรรมชาติ

บ้านปางมะโอ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณสันเขา หุบเขาและพื้นที่ลาดชัน สองฝั่งขนานไปด้วยสันคอย มีต้นไม้ปกคลุมอย่างหนาแน่น เรียงรายสลับซับซ้อน บ้านเรือนของชุมชนกระจายอยู่ตามที่ราบบริเวณสันเขา มีสวนหลังบ้านที่มีทั้งพรรณไม้ป่าหรือพรรณไม้ที่ปลูกเข้าไปใหม่บางชนิด รวมทั้งสัตว์เลี้ยง เป็ด ไก่ หมู สัตว์ที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติ แมลงบางชนิด นกชนิดต่าง ๆ เป็นต้น จากสวนป่าหลังบ้านก็จะเป็นสวนเมือง หรือป่าเมืองขึ้นปะปนไปกับป่าธรรมชาติ จนแทบจะแยกกันไม่ออก ระหว่างสวนเมืองกับพื้นที่ป่าธรรมชาติ

การทำสวนเมือง ถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักของชุมชนบ้านปางมะโอ ดันเมืองหรือดันชาหรือใบชาที่เรานิยมบริโภคกัน ภาษาถิ่นทางภาคเหนือเรียกว่า เมือง ลักษณะของเมืองเป็นไม้ยืนต้น ใบจะเป็นส่วนสำคัญที่นำมาหมักเป็นเมือง หรือตากแห้งเป็นใบชา เมืองหรือ “ชา” ยังมีส่วนอื่นที่นำมาเป็นอาหาร เช่น ส่วนยอดและใบอ่อนของเมืองนำมาปรุงเป็นอาหาร เช่น ทำส้มเมือง หรือยำเมือง รากเมืองนำไปตากแห้งต้มกินช่วยเป็นยาขับเบา ดันเมืองเมื่อหมักคายนำมาทำพื้นในการนั่งเมื่อถึงฤดูแล้งแต่ละครัวเรือน จะเก็บฟืนไว้สำหรับการนั่งเมืองในช่วงฤดูหนาว

ในสวนเมืองชาวบ้านได้อาศัยใช้ประโยชน์จากผลผลิตจากป่าตามฤดูกาล เช่น เห็ด หน่อไม้ และผักชนิดต่าง ๆ หยวกกล้วยป่า หัวปลี ดอกและฝักอ่อนแคป้า ดอกต้าง และยอดอ่อนหวาย จะค่าน เป็นยาสมุนไพรใช้ดับกลิ่นบำรุงกำลัง ผักกูด ผักหนาม ผักหนอก นอกจากนี้ยังมีแมลง และสัตว์ต่างๆ เช่น ไช้มดแดง แมงมัน จักจั่น นกบางชนิด เต่า กระรอก กระแต ตะกวด ชะมด อีเห็น ฯลฯ ส่วนพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยารักษาโรค เช่น กำลั้งวัวเถลิง อบเชยป่า ฮ้อสะพายควาย เป็นต้น

จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายและเอื้อต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ทำให้อาชีพและรายได้ของชุมชน จึงผสมผสานระหว่างการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและการทำสวนเมือง แต่ละครอบครัวถือครองที่ดินไม่น้อยกว่าครอบครัวละ 50 ไร่

สภาพโดยทั่วไปของทรัพยากรในชุมชนบ้านปางมะโอที่มีความสัมพันธ์ต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านภายในชุมชน เป็นลักษณะที่สอดคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ และที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ในระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1200 กว่าเมตร ซึ่งจัดเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำชั้นเอ ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพค่อนข้างสูง

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในป่าหลายๆ ด้าน โดยนำไม้มาทำเป็นไม้ใช้สอย ทำบ้านเรือน ทำฟืน เก็บพืชผักมาเป็นอาหาร และสมุนไพรจากป่า ทั้งนี้ในการใช้ประโยชน์ยังสะท้อนรูปธรรมของการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร ต่อไปนี้

พืช	การใช้ประโยชน์
กระวาน	สมุนไพร, เครื่องเทศใช้ในการปรุงอาหาร
กล้วยแดง	ผล หยวกกล้วย หัวปลี เป็นอาหาร, ใบห่ออาหาร, พืชอุ้มน้ำ
กล้วยนวล	ผล หยวกกล้วย หัวปลี เป็นอาหาร, ใบห่ออาหาร, พืชอุ้มน้ำ
กล้วยถาฮิ	ผล หยวกกล้วย หัวปลี เป็นอาหาร, ใบห่ออาหาร, พืชอุ้มน้ำ
กล้วยหม่น	ผล หยวกกล้วย หัวปลี เป็นอาหาร, ใบห่ออาหาร, พืชอุ้มน้ำ
กวาวเครือ	สมุนไพร, ขยายผลผลิต
ก่อกระดูก	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อเคียบ	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ผล เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
ก่อแดง	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อคาหมู	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ผลเป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
ก่อแป้น	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ผลเป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
ก่อสีเสียด	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อหนามแหลม	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อหม่น	ก่อสร้าง, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อหนูดอย	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อหุยม	ก่อสร้าง, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อหรั่ง	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ก่อหัวหมู	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
กัว (ดอกกัว)	สมุนไพร, เป็นอาหาร
กาแฟราบิก้า	ขยายผลผลิต
กาสามปีก	สมุนไพร
กำลังเสือโคร่ง	สมุนไพร
กูก (ไม้กูก)	ทำฟืน, อาหารสัตว์
กุหลาบขาว	ไม้ประดับ
กูดกิน	เป็นอาหาร
กูดพร้าว	เป็นอาหาร
ไก่อแดง (ต้นไก่อ)	สมุนไพร
ขนุน	ผลเป็นอาหาร, พืชอุ้มน้ำ

พืช

การใช้ประโยชน์

ข่อย	สมุนไพร
ก่อ	ใช้ใบมุงหลังคา
ก่อคอด	ใช้ใบมุงหลังคา
ไคร้	พืชอุ้มน้ำ, ทำฟืน
ไคร้มันปลา	พืชอุ้มน้ำ, ทำฟืน
จั่วขาว	พืชอุ้มน้ำ, ขยายผลผลิต
จั่วแดง	พืชอุ้มน้ำ, ก่อสร้าง
จันทน์ผา	ไม้ประดับ, พืชอุ้มน้ำ
จำปาทอง	ก่อสร้าง, พืชอุ้มน้ำ
จำปาป่า	ใช้ไม้สร้างที่อยู่อาศัย, พืชอุ้มน้ำ
จำปีป่า	ใช้ไม้สร้างที่อยู่อาศัย, พืชอุ้มน้ำ
คูณ	สมุนไพร, พืชอุ้มน้ำ
อุนป่า	ไม้ประดับ, พืชอุ้มน้ำ
เคื่อหอม	ทำฟืน, อาหารนก, พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
เมี่ยง	ขยายผลผลิต
หอมไก่อ	ให้ร่มเงา, ใช้ประกอบพิธีกรรม
ต้องเต้า	พืชอุ้มน้ำ, ใช้ใบห่ออาหาร
ดองสาคร	พืชอุ้มน้ำ, ไม้ประดับ
ตะไคร้ต้น	เป็นอาหาร, สมุนไพร
ค้าง	เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
ค้างหลวง	พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ดินเป็ด	พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
เต็ง (ไม้แะ)	พืชอุ้มน้ำ, ให้ร่มเงา
ทองกวาว (ก๊าว)	ไม้ประดับ, ให้ร่มเงา
นางพญาเสือโคร่ง	สมุนไพร
เน่าโน	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ
ปอลาย	ทำฟืน, อาหารนก
ปอสา	ขยายเปลือก (ใช้ทำเชือก), ผลเป็นอาหารสัตว์
ปอหนู	ทำฟืน, ร่มเงา, ขยายเปลือก (ใช้ทำเชือก)
ปอแฮด	ก่อสร้าง, ขยายเปลือก (ใช้ทำเชือก)
เป้าหลวง	ทำฟืน, ให้ร่มเงา
ผักปลาบ	เป็นอาหาร, พืชคลุมดิน
ผักแปม	เป็นอาหาร, พืชคลุมดิน

พืช	การใช้ประโยชน์
ผักเสี้ยน	ยอดใบเป็นอาหาร, พืชอุ้มน้ำ
ไผ่ชาง	เป็นอาหาร, ทำดอก, ทำจักสาน, พืชอุ้มน้ำ
ไผ่บง	เป็นอาหาร, ทำดอก, ทำจักสาน, พืชอุ้มน้ำ
ไผ่ไล่โมง	เป็นอาหาร, ทำดอก, พืชอุ้มน้ำ
ไผ่หก	เป็นอาหาร, ทำดอก, ใช้ไม้ก่อสร้าง, พืชอุ้มน้ำ
ไผ่เสี้ยน	เป็นอาหาร, ทำดอก, ทำจักสาน, พืชอุ้มน้ำ
พริกขี้หนู	เป็นอาหาร
พริกไทย	เป็นอาหาร
พลับ	พืชอุ้มน้ำ, เป็นอาหาร
พลับป่า	พืชอุ้มน้ำ, เป็นอาหาร
มหาหงส์	สมุนไพร
มะกอก	พืชอุ้มน้ำ, เป็นอาหาร
มะแวงป่า	พืชอุ้มน้ำ, เป็นอาหาร
มะเขือพวง	เป็นอาหาร
มะโจก	เผาทำถ่าน, พืชอุ้มน้ำ
มะเดื่อหลวง	พืชอุ้มน้ำ, ผลเป็นอาหารนก
มะแฟน	เป็นอาหาร, ก่อสร้าง, ให้ร่มเงา
มะไฟ	เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
มะม่วง	เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
มะม่วงป่า	เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
มะมุ่น	เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
มะละกอ	เป็นอาหาร
มะลิคี่ไม้	เป็นอาหาร
มะห่อ	เป็นอาหาร, พืชคลุมดิน
ก้าม	พืชอุ้มน้ำ
กันซัง	พืชอุ้มน้ำ
แก	ดอกเป็นอาหาร, พืชอุ้มน้ำ, ป้องกันการพังทลายของดิน
จั่ว	ขายผลผลิต, พืชอุ้มน้ำ
ซ้อ	สร้างที่อยู่อาศัย, พืชอุ้มน้ำ
แดง	สร้างที่อยู่อาศัย, พืชอุ้มน้ำ
ตอง	ทำไผ่เมียง, พืชอุ้มน้ำ
ต้องแจ้ง	พืชอุ้มน้ำ
ทองหลางป่า	พืชอุ้มน้ำ

พืช	การใช้ประโยชน์
ทะโล้	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ
ประดู่ป่า	พืชอุ้มน้ำ, ก่อสร้าง
ป้อห้า	พืชอุ้มน้ำ
มะเกี๋ยง	พืชอุ้มน้ำ
มะค่าหุด	พืชอุ้มน้ำ, เปลือกไม้เป็นสมุนไพร
ยม	พืชอุ้มน้ำ, ก่อสร้าง, ร่มเงา
หมี	พืชอุ้มน้ำ, ทำฟืน
ห้า	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ
เหียง	ก่อสร้าง, พืชอุ้มน้ำ
เหียน	ทำฟืน, พืชอุ้มน้ำ
ไฮ	พืชอุ้มน้ำ, ป้องกันการพังทลายของดิน
ยมแดง	พืชอุ้มน้ำ, ก่อสร้าง, ร่มเงา
ยมหอม	พืชอุ้มน้ำ, ก่อสร้าง, ร่มเงา
ลำไยป่า	เป็นอาหาร, ให้ร่มเงา
ลิ้นจี่	ขายผลผลิต, เป็นอาหาร
ว่านไก่ทอง	ไม้ประดับ, พืชอุ้มน้ำ
ส้มป่อย	เป็นอาหารนก
ส้มป่อย	พืชอุ้มน้ำ, ใช้ในพิธีกรรม
ส้มโอ	ขายผลผลิต, เป็นอาหาร
ลิ้น	อาหารสัตว์, ทำฟืน, ก่อสร้าง
สารภี	พืชอุ้มน้ำ
หญ้าแขม	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าคอมมิวนิสต์	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าคา	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าตังกัง	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าตดหมา	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าแฝก	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าขจร	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หญ้าสาบหมา	เป็นปุ๋ยแก้ดินแข็ง, ป้องกันการพังทลายของดิน
หม่อนหลวง	เป็นอาหาร
หมากผู้หมากเมีย	ไม้ประดับ, พืชอุ้มน้ำ

พืช

การใช้ประโยชน์

หมี(ดำ)

ทำฟืน, พืชอ้วนน้ำ

ฮักกอก

พืชอ้วนน้ำ

แหล่งข้อมูล : . พรชัย ปรีชาปัญญา, 2544.

จะเห็นได้ว่าสภาพของทรัพยากรของบ้านปางมะโอ จะมีความหลากหลายสะท้อนผ่านการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ปัจจัยที่มีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร คือ พื้นที่ ตั้งอยู่ตามหุบเขา และมีลำห้วยที่ล้อมรอบหมู่บ้าน รวมไปถึงระบบการผลิตเลี้ยงที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ศักยภาพดังกล่าวของชุมชนได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการที่ต่อเนื่องของชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืน ชุมชนได้มีการจัดทำแนวเขตป่า บนเงื่อนไขอาณาเขตการทำสวนเมืองเป็นแนวเขตหลักในการดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชน โดยได้มีการเดินสำรวจและทำแนวเขตร่วมกัน

โดยสรุปสภาพโดยทั่วไปของทรัพยากรในบ้านปางมะโอ ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ และอยู่บนพื้นฐานความหลากหลายของระบบนิเวศป่าต้นน้ำ วิถีและการดำรงอยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การทำสวนเมืองถือว่าเป็นวิถีการประกอบอาชีพที่มีความสัมพันธ์ และสอดคล้องกับระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นไปในลักษณะของภูมิปัญญานิเวศวิทยาท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องและสมดุลกัน พิสูจน์ได้ด้วยรูปธรรมของสภาพป่าต้นน้ำที่มีความสมบูรณ์ ขณะเดียวกันก็เกิดความรู้ที่หลากหลายมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า เป็นปัจจัยเงื่อนไขไปสู่การเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ถือว่าเป็นหัวใจหลักที่นำไปสู่การจัดการที่ดีในการดูแลรักษาป่า และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนภายในชุมชน

แต่การเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาประเทศที่พยายามนำพาสังคมไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์ เป็นผลให้การกำหนดนโยบายการพัฒนาที่ตั้งเอาทรัพยากร ไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศไม่ว่าจะเป็นทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า การสนับสนุนให้ชุมชนปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น การพยายามประกาศป่าอนุรักษ์ เพื่อให้อำนาจรัฐเป็นผู้จัดการเองก็ส่งผลกระทบต่อวิถีของชุมชนบ้านปางมะโอ ด้วยฐานประสบการณ์ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรได้นำไปสู่กระบวนการพัฒนารูปแบบการจัดการป่า ในลักษณะรูปแบบการจัดการป่าชุมชน เริ่มมีแนวคิดที่ผสมผสานระหว่างกันกับภายนอกและภายใน ปัจจุบันชุมชนได้มีการกำหนดกฎระเบียบการดูแลรักษาป่า ในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน

2.2 พัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

พัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าเป็นหลัก ทั้งนี้การทำความเข้าใจต่อพัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ต้องนำไปเทียบเคียงกับพัฒนาการของชุมชน ซึ่งตามประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า และประวัติศาสตร์ของวัดปางมะโอ หรือวัดพระธาตุสามเงาจารย์จอมเมฆ มีการตั้งชุมชนมาว่าหนึ่งร้อยปี แต่ที่เริ่มมีระบบการจัดการและมีโครงสร้างการบริหารพัฒนาชุมชนมาประมาณ 64 ปี โดยจะให้เห็นภาพของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนตามช่วงเวลา

อดีต - ปี 2509 ก่อนปี 2460 สวนเมี่ยงเดิมเป็นของชาวลัว และต่อมามีคนจากอำเภอคอยสะเกิด ขึ้นมารับจ้างเก็บเมี่ยง และเห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเหมาะแก่การทำเมี่ยง จึงได้ขอซื้อและมีการอพยพย้ายถิ่นตามมา ในช่วงนั้นถนนเป็นทางที่แผ้วถางพอเดินได้ จนมาปี พ.ศ. 2460 ได้มีการตั้งเป็นหมู่บ้าน ลักษณะการตั้งหมู่บ้านเป็นลักษณะห้อมบ้านตามพื้นที่สวนที่ทำเมี่ยง

ปี 2470 ทางชาวบ้านได้ไปนิมนต์ครูบาศรีวิชัยมาสร้างพระธาตุซึ่งแต่เดิมมีพระธาตุอยู่ก่อนแล้ว ปี 2471 ชาวบ้านเห็นว่าวิหารวัดเก่าเริ่มชำรุดจึงได้ร่วมกันสร้างวิหารใหม่ครอบวิหารเดิม และปี 2476 ได้มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีผู้ใหญ่คนแรกคือ นายคำ ถาใจ มีการสร้างโรงเรียนครั้งแรกในปี 2480 ในช่วงนั้นเกิดวิกฤติกับชุมชนมีไฟไหม้สวนเมี่ยง และมีขโมยเข้ามาในหมู่บ้านเริ่มมีการลักวัวที่เลี้ยงไว้ในป่า

ปี 2510 - 2519 ปี 2510 ทำถนนเข้าหมู่บ้าน และมีบริษัทเข้ามาทำไม้ในเขตหมู่บ้าน ในช่วงปี 2517 ชุมชนได้ต่อสู้กับบริษัทสัมปทานป่าไม้ และมีการรักษาป่า ป่าเริ่มสมบูรณ์ ในปี 2519 เริ่มแปรรูปจากเมี่ยงเป็นชาแห้ง

ปี 2520 - 2529 ปี 2520 ถนนเริ่มเทคอนกรีต เปลี่ยนการขนส่งจากวัวต่างเป็นรถยนต์ และมีการสร้างวัดกัณฐ (สำนักสงฆ์) ในช่วงนั้นสภาพป่าไม้มีความสมบูรณ์เพิ่มขึ้น เริ่มมีการ อาชีพเสริมคือสานก๊วย ในปี 2526 ชาวบ้านเริ่มมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น เพราะกู้เงินจากธกส. และมีการทำประปาหมู่บ้าน (ประปาภูเขา)

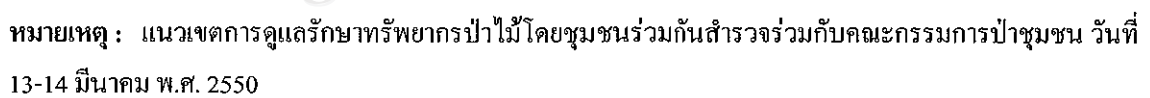
ปี 2530 - 2539 เกิดภัยธรรมชาติคดอยถล่ม ปี 2532 มีระบบไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ภาระเกิดขึ้นหนี้สินต่อเนื่อง แต่สภาพป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ ในช่วงนั้นมีการเลือกตั้งสมาชิก อบต. เป็นครั้งแรก มีการเทถนนคอนกรีตเพิ่มขึ้น

ปี 2540 - ปัจจุบัน ประมาณปี 2542 ยาเสพติดเริ่มเข้ามาในหมู่บ้าน ช่วงนั้นชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาป่าให้สมบูรณ์ในรูปแบบของคณะกรรมการหมู่บ้าน ปี 2546 ทางชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว (16 ธ.ค.2546) และพัฒนามาเป็นองค์กรชุมชนในการการรักษาป่าในรูปแบบ

คณะกรรมการป่าชุมชน และเริ่มมีการทำไร่กาแฟแบบผสมผสาน มีการพัฒนาอาชีพต่างๆ เช่นงานจักสาน, เครื่องเงิน, ทำไม้กวาด เริ่มมีโทรศัพท์สาธารณะ 2 จุด

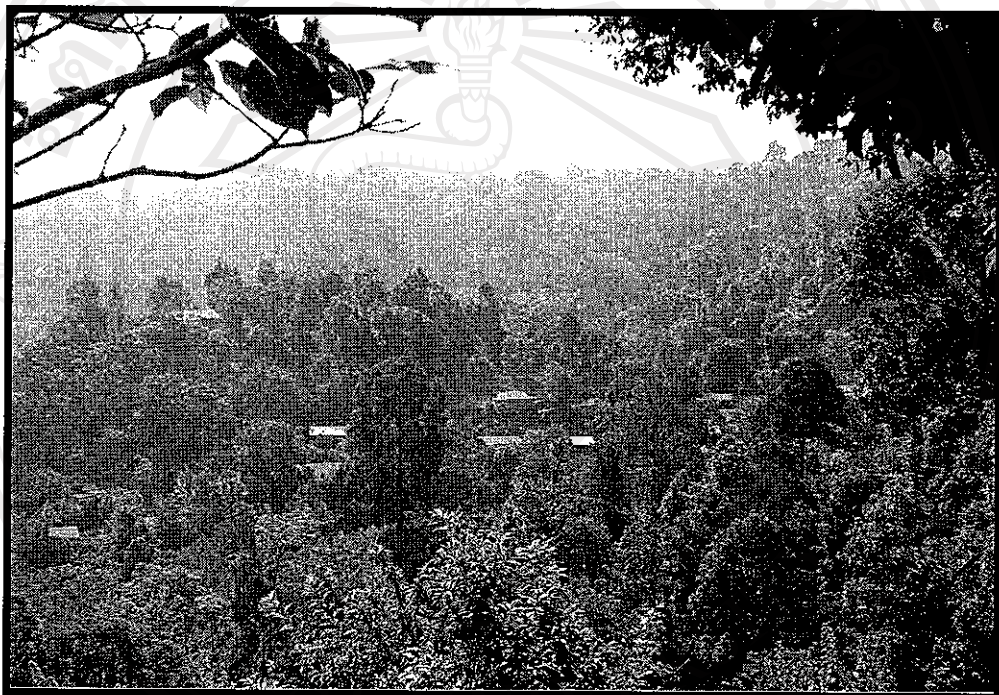
มีกองทุนหมู่บ้าน, กลุ่มออมทรัพย์, กลุ่ม กขคจ. มีความทันสมัยมากขึ้นมีงานควาเทียมทีวี เด็กนักเรียนในหมู่บ้านไปเรียนในเมืองมากขึ้น เริ่มมีปัญหาการทิ้งถิ่นฐานของกลุ่มเยาวชน ทำให้ขาดแรงงานในการเก็บเมียง แต่มีการแก้ไขปัญหากันเองภายในชุมชน เช่น ตั้งกองทุนสหกรณ์, การพัฒนาให้มีแหล่งท่องเที่ยวใหม่ มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาในหมู่บ้านมากขึ้น เริ่มมีไฟฟ้าหมู่บ้านทุกปี และมีการแก้ไขปัญห เช่นกิจกรรมทำแนวกันไฟ และ มีงานวิจัยของหน่วยงานต่างๆ และของชาวบ้าน

ข้างต้นเป็นพัฒนาการของชุมชนที่มองผ่านกระบวนการพัฒนาที่เข้ามาภายในชุมชน ซึ่งในอดีตนั้นพื้นที่ชุมชนดังกล่าวเป็นที่ทำมาหากินของกลุ่มชุมชนแล้ว เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงผ่านการประกอบอาชีพเมือง ที่มีระบบความสัมพันธ์ต่อการจัดการทรัพยากรป่า แม้ว่าฐานประสบการณ์ของชุมชนแต่เดิมยังมีความรู้ประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนแล้วก็ตาม

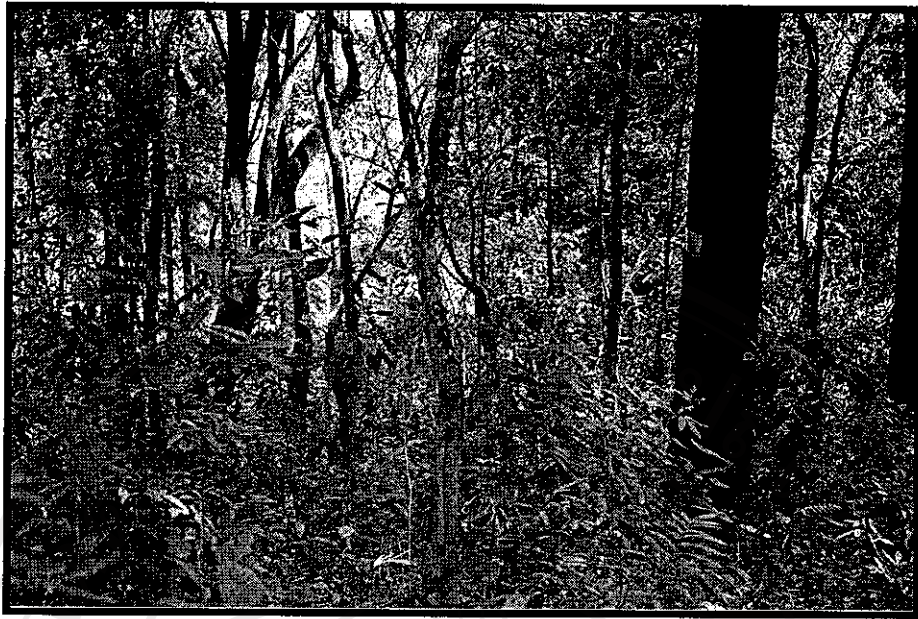

ภาพ 3 แผนที่แนวเขตป่าชุมชน

ในข้างเป็นแผนที่แสดงแนวเขตที่ทางแกนนำชุมชนและคณะกรรมการป่าชุมชนและทีมงานวิจัย ลงพื้นที่ไปสำรวจร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน วันที่ 13-14 มีนาคม พ.ศ. 2550 ซึ่งสภาพโดยทั่วไปของทรัพยากรในบริเวณแนวเขตของป่าชุมชนยังมีความอุดมสมบูรณ์ และบางส่วนที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนจากการปลูกเมืองพัฒนาเป็นการปลูกชา ซึ่งแกนนำชุมชนหลายคนได้สะท้อนในระหว่างการสำรวจว่าการปรับเปลี่ยนดังกล่าวเริ่มทำให้หลายครอบครัวเริ่มมีการปรับวิธีการผลิตเมืองในรูปแบบที่ไปสอดคล้องการทำชาเหมือนจะเป็นลักษณะการทำลายทรัพยากรมากขึ้นดังรูปภาพต่อไปนี้

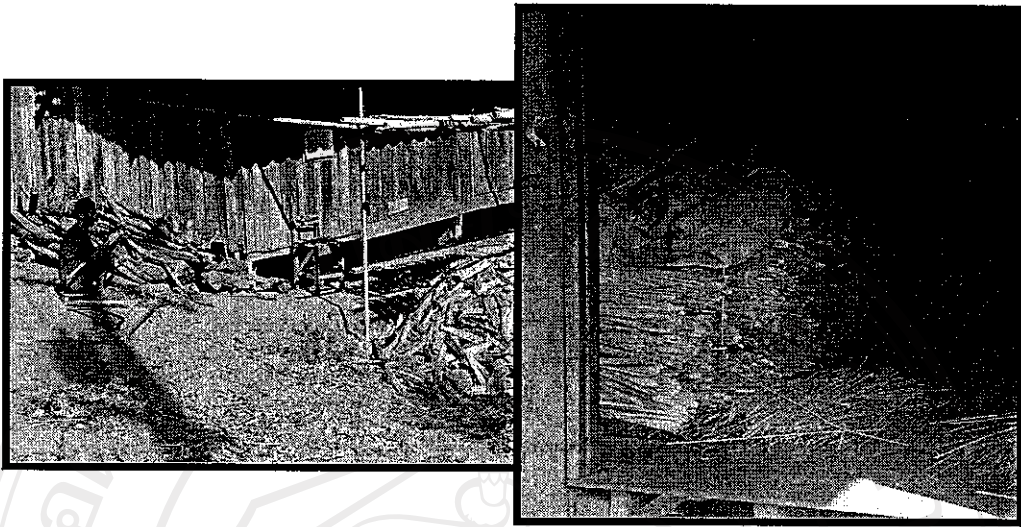
ภาพ 4 สภาพป่ารอบหมู่บ้านของชุมชนบ้านปางมะโอ

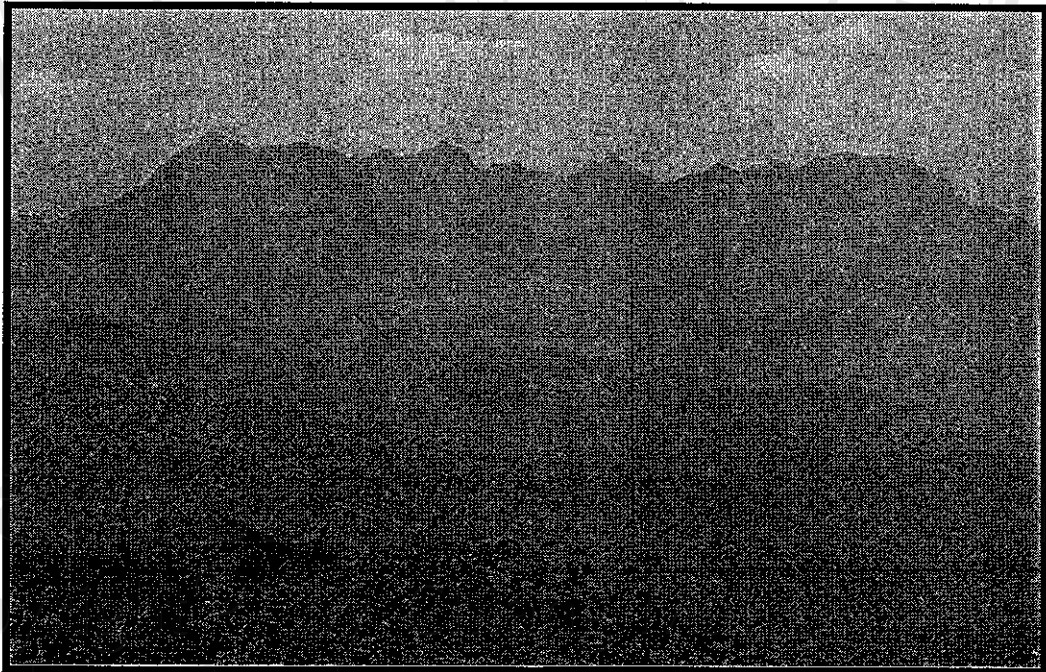
ภาพ 5 สภาพส่วนเมืองตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

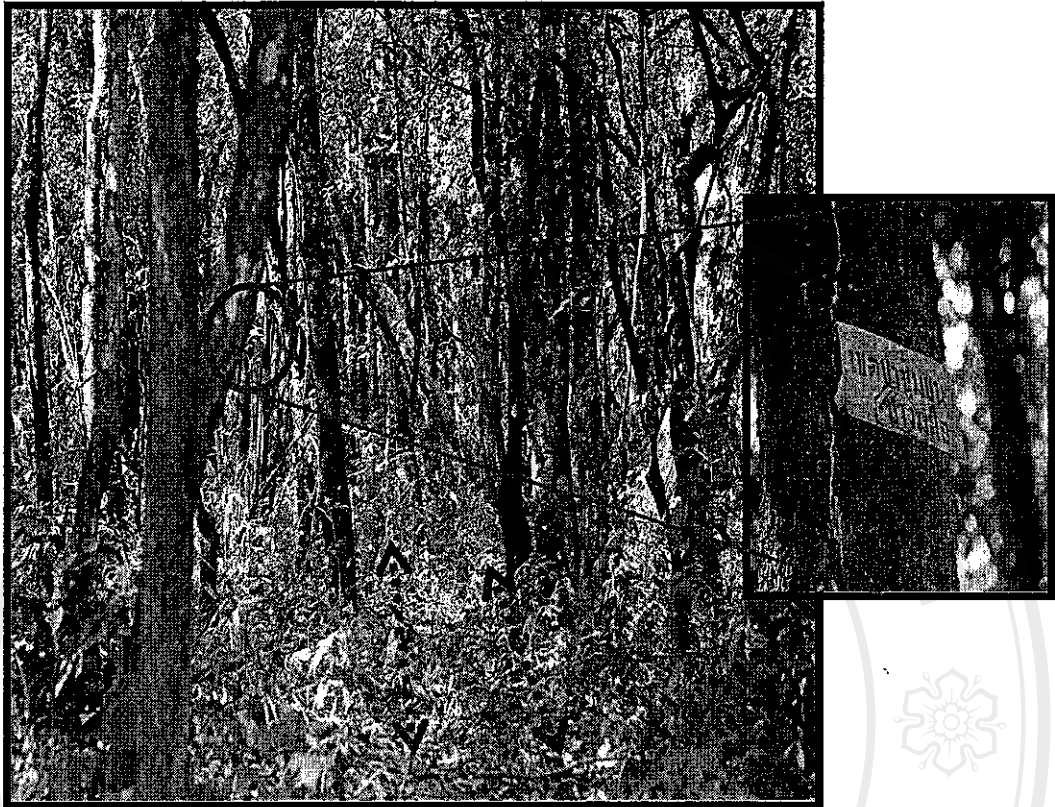
ภาพ 6 สภาพส่วนเมืองที่ปรับมาเป็นไร้ชาในปัจจุบัน (บริเวณทิวคอกหมา)

ภาพ 7 สภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชน

ภาพ 8 สภาพป่าบริเวณแนวเขต (ถ้ำเสือ) รอยต่อที่เห็นคอยหลวงเชียงดาว

ภาพ 9 ลักษณะการจัดทำแนวเขตการดูแลรักษาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ของชุมชน

โดยสรุปสภาพโดยทั่วไปของทรัพยากรในชุมชนบ้านปางมะโอ ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ และอยู่บนพื้นฐานความหลากหลาย ของระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ซึ่งพัฒนาการของชุมชนบ้านปางมะโอ จะเห็นว่าวิถีและการดำรงอยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การประกอบอาชีพของชาวบ้านภายในชุมชน ในการทำสวนเมี่ยงถือว่าเป็นวิถีการประกอบอาชีพที่มีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นไปในลักษณะของ ภูมิปัญญาอันวิเศษวิทยาท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องและสมดุลกัน พิสูจน์ได้ด้วยรูปธรรมของความคงอยู่ของสภาพป่าต้นน้ำ ที่มีความสมบูรณ์ ขณะเดียวกันก็เกิดความรู้ที่หลากหลาย มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า เป็นปัจจัยเงื่อนไขไปสู่การเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ถือว่าเป็นหัวใจหลักที่นำไปสู่การจัดการที่ดีในการดูแลรักษาป่า และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนภายในชุมชน แต่การเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาประเทศที่พยายามนำพาสังคมไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์ เป็นผลให้การกำหนดนโยบายการพัฒนาที่ดึงเอาทรัพยากรไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศไม่ว่าจะเป็นทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า การสนับสนุนให้ชุมชนปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น การพยายามประกาศป่าอนุรักษ์ เพื่อให้อำนาจรัฐเป็นผู้จัดการเองก็ส่งผลกระทบต่อวิถีของชุมชนบ้านปางมะโอ ฉะนั้นด้วยฐานประสบการณ์ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรได้นำไปสู่กระบวนการพัฒนารูปแบบการจัดการป่า ในลักษณะรูปแบบการจัดการป่าชุมชน เริ่มมีแนวคิดที่

ผสมผสานระหว่างกันกับภายนอกและภายใน โดยในปัจจุบันชุมชนได้มีการกำหนดกฎระเบียบการดูแลรักษาป่า ในรูปแบบของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งจะเห็นได้ใน พัฒนาการการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2.3 แบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. การจัดการป่าชุมชน

พื้นที่ป่าที่ชุมชนได้ดูแลรักษาร่วมกันมีพื้นที่ครอบคลุมมากกว่า 6,120 ไร่ เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะถูกประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าเชียงดาว ในปี พ.ศ. 2516 ซึ่งรวมพื้นที่ป่า และที่อยู่อาศัยของชุมชน แต่ชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกันในการดูแลรักษาป่า การดูแลรักษาป่าต้นน้ำไว้ มีการดำเนินการจัดการในลักษณะที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่สำคัญวิถีการดำรงชีวิต อาชีพของชุมชน ที่ประกอบอาชีพการทำสวนเมืองเอื้อต่อการคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ เพราะสวนเมืองต้องพึ่งพาอาศัยต้นไม้ใหญ่ในการเจริญเติบโต เป็นอาหาร น้ำให้กับต้นเมือง กรมป่าไม้จึงได้ยอมรับในการจัดการป่าของชุมชนที่ห่วงแหนร่วมกันที่จะดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่และดำรงวิถีชีวิตตามดั้งเดิมที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมา

2. กิจกรรมในการจัดการป่าชุมชน ประกอบด้วย

- 2.1 การร่วมเดินตรวจป่าเดือนละ 1 ครั้ง ยกเว้นในช่วงฤดูฝน
- 2.2 มีการจัดกิจกรรมปลูกป่าในวันสำคัญอย่างต่อเนื่อง เช่นวันที่ 12 สิงหาคมราชินี วันที่ 5 ธันวาคมมหามงคล และวันตามประเพณีท้องถิ่น
- 2.3 มีการกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าของชุมชนที่ร่วมกันดูแลรักษา โดยใช้สันคอย ตามลำห้วยของหมู่บ้านเป็นสันกัน แบ่งแนวเขตระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง
- 2.4 มีการพัฒนาหมู่บ้านในวันสำคัญ และวันตามประเพณีท้องถิ่น การแผ้วถางวัชพืช ปลูกต้นไม้ทั้งบริเวณทางเข้าหมู่บ้าน ที่สาธารณะ วัด โรงเรียน
- 2.5 มีการจัดทำประภาคารของหมู่บ้านดึงน้ำจากลำห้วยแก่งปันเต้า

2.4 บทเรียนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. ทำให้พื้นที่ป่าเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญไหลไปหล่อเลี้ยงชุมชนที่อาศัยและใช้ประโยชน์จากสายน้ำที่ราบสองฝั่งลำน้ำแม่ปิงที่บ้านแก่งปันเต้า
2. เป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด รวมไปถึงสัตว์ป่าที่หายาก เช่น ไก่ฟ้าหางลายขวาง เป็นต้น

3. เป็นแหล่งอาหารหรือตลาดสดของคนในชุมชน เก็บหาของป่าเพื่อนำมาบริโภค ไม่นำมาใช้สอยในครัวเรือน และแหล่งสมุนไพร เพื่อนำมาเป็นยารักษาโรค
4. เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าของนักวิจัย นักศึกษาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับในพื้นที่ เกี่ยวกับพรรณพืช สัตว์ป่าที่หายาก
5. เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ สำหรับนักเดินทางปั่นจักรยานและผู้ที่เดินทางไปชมเงาพระธาตุคอกยสุเทพที่วัดปางมะโอ

2.5 ผลกระทบที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการประกอบอาชีพ พื้นที่ป่าและทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางด้านระบบนิเวศวิทยา ปกคลุมด้วยไม้ใหญ่ตั้งแต่ป่าสนเขา ไม้ตระกูลยางเรียงรายอยู่ริมสองฝั่งลำห้วยแก่งป็นเต้าและบริเวณริมทางขึ้นบ้านปางมะโอ เป็นแหล่งพันธุกรรมของความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์ อีกทั้งมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิง

ผืนป่าขนาดใหญ่ที่อยู่ได้ เพราะมีชุมชนที่เข้าไปทำสวนเมี่ยงที่พึ่งพิงกันระหว่างสวนเมี่ยงกับต้นไม้ กับผืนป่าขนาดใหญ่ให้มีความชุ่มชื้น จุดแข็งของชุมชนที่ร่วมกันดูแลรักษาป่า ความสามัคคี การยึดมั่นในจารีตประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิมสืบทอดปฏิบัติกันมาเป็นเวลานาน ในโครงสร้างดั้งเดิมชุมชนมีผู้นำ เช่นผู้นำทางความเชื่อ การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการกิน การอยู่ การดูแลรักษาป่า การดูแลน้ำ การใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ด้านนโยบายของภาครัฐ

โดยทั่วไปชุมชนที่ทำสวนเมี่ยงจะตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ระดับความสูง 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเล พื้นที่ส่วนใหญ่จึงมีความลาดชัน การทำการเกษตรสวนเมี่ยงในลักษณะวนเกษตร ที่เกื้อกูลระหว่างคนกับป่า ชาวบ้านจะเลือกพื้นที่สวนเมี่ยงที่มีความลาดชันไม่มาก และเป็นบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ปกคลุมเพื่อบังแสงแดด หากมีแสงแดดส่องมากจะส่งผลต่อใบอ่อนของต้นเมี่ยงและการเจริญเติบโตของต้นเมี่ยง อีกทั้งต้นไม้ใหญ่ยังเป็นแหล่งธาตุอาหารสำคัญของต้นเมี่ยงอีกด้วย ดังนั้นจะไม่พบว่าชุมชนมีการตัดต้นไม้ในสวนเมี่ยงของตน

การศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์การถือครองที่ดินของชุมชนป่าเมี่ยงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้มองเห็นพัฒนาการของการใช้ที่ดิน ในแต่ละช่วงเวลาว่าชาวบ้านจัดการที่ดินในเขตพื้นที่ป่าอย่างไร

ในอดีตชาวบ้านจะแจ้งพื้นที่ทำกินน้อยแก่ทางราชการกว่าความเป็นจริง เพราะเกรงว่าจะเสียภาษีจำนวนมาก การคมนาคมที่ห่างไกลและลำบาก ทำให้ขาดการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจึงไม่

ทราบว่าการแจ้งเนื้อที่น้อยกว่าที่ครอบครองจริงจะส่งผลอย่างไรในอนาคต ปัจจุบันพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย พื้นที่ป่าใช้สอยได้ถูกรัฐประกาศเขตป่าประกาศป่าอนุรักษ์ทับซ้อนพื้นที่ดังกล่าว กอปรกับนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน โดยการเร่งรัดออกเอกสารสิทธิ์ส่งผลให้ชาวบ้านในได้รับเฉพาะจำนวนที่ปรากฏในใบ ส.ค.1 เท่านั้น ในความเป็นจริงชาวบ้านครอบครองทำกินมานานก่อนการประกาศเขตป่าหลายสิบปี

นโยบายรัฐกับการจัดการที่ดินป่าเมือง ปัญหาการประกาศเขตป่าทับซ้อนพื้นที่ทำกิน ป่าใช้สอยและที่อยู่ของชาวบ้าน ที่ผ่านมาชาวบ้านได้รับผลกระทบในเรื่องการกีดกันเข้าถึงฐานทรัพยากรชุมชน ควบคุมการใช้ทรัพยากรที่ออกมาจากโดยการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ประกอบด้วย

1. เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเชียงดาว ในปี พ.ศ. 2516
2. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว ปี พ.ศ. 2521
3. เขตป่าต้นน้ำชั้น 1 A ปี พ.ศ. 2535 ถูกควบคุมจัดการโดยกฎหมายป่าไม้

พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484 ได้กำหนดความหมายของป่าไม้วว่า ป่า หมายถึง ที่ดินที่ยังมีได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ซึ่งเท่ากับกำหนดให้พื้นที่ป่าทั้งหมดเป็นของรัฐ และกีดกันประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ไม่ให้มีส่วนร่วมในการจัดการป่า เป็นระบบกฎหมายที่รับมาจากประเทศเนเธอร์แลนด์ที่ใช้จัดการที่ดินในเกาะชวา เมื่อคราวยึดครองเป็นอาณานิคม ทั้งนี้เนื่องจากหน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจในการจัดการทรัพยากร พยายามรักษาอำนาจไว้และไม่ปล่อยให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการ ไม่เปิดกว้างพอในเรื่องการจัดการเชิงซ้อน ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้านและเศรษฐกิจชุมชน ในเรื่องการหาผลผลิตจากป่า การหาไม้มาสร้างบ้านซึ่งเป็นปัจจัยความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชุมชน เป็นชนวนให้เกิดความหวาดระแวงระหว่างรัฐกับชาวบ้านมาโดยตลอด ทั้งนี้ชาวบ้านอยู่กับป่ารู้ว่าป่าเป็นแหล่ง อาหาร เป็นแหล่งต้นน้ำ เพราะน้ำเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตและทำให้ต้นไม้เจริญเติบโต

ในมุมมองที่ต่างกันรัฐมองว่าชุมชนบนพื้นที่สูงเป็นต้นเหตุของการตัดไม้ทำลายป่า ส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำและสภาวะความร้อนของโลก จากแนวคิดมายาคตินี้เองที่ทำให้ชุมชนบนพื้นที่สูงได้รับความกดดันจากการกำหนดนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 กำหนดให้มีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นอีก 50% ของประเทศแบ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ 30% ป่าเศรษฐกิจ 20% ฉะนั้นคือพื้นที่ไหนที่เป็นพื้นที่ป่าที่มีความเสื่อมโทรมหรือเป็นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ รัฐจะจัดการผนวกเข้าเป็นพื้นที่ป่า เพื่อฟื้นฟูโดยการปลูกสวนป่าที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยที่ไม่สนใจว่าพื้นที่ตรงนั้นใครทำอะไร อย่างไร เมื่อไหร่ เมื่อผนวกเข้ากับนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจนกรณีปัญหาที่ดินทำกิน นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุนชาวบ้านยิ่งสูญเสียพื้นที่ของตนเองมากขึ้น

การแก้ปัญหาที่ดินโดยการเร่งรัดการออกเอกสารสิทธิ เพื่อเปิดโอกาสให้กับชุมชนในการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนแต่ทั้งนี้ก็มีข้อจำกัดในการยกเว้นการออกเอกสารสิทธิพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ส่งผลให้ชุมชนได้รับผลกระทบซ้ำซ้อน การออกเอกสารสิทธิได้ดำเนินการเร่งรัดในพื้นที่ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2546 ให้แล้วเสร็จภายในสิ้นปี 2547 ซึ่งปัจจุบันการดำเนินการยังไม่แล้วเสร็จ มีการระดมเจ้าหน้าที่เพิ่มเติมจากต่างจังหวัด การออกกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ทำกินจำกัด เฉพาะที่ดินที่มีใบ ส.ค. 1 และให้ตามจำนวนที่ปรากฏ โดยมีได้ยึดตามการครอบครองจริงของชาวบ้าน

ส่วนชาวบ้านที่มีใบ ภทบ. 5 และภทบ. 6 จะไม่ได้รับการออกเอกสารสิทธิ โดยทั่วไป ชาวบ้านที่มีใบ ส.ค. 1 มีความกระตือรือร้นที่รัฐจะทำการออกเอกสารสิทธิ เพราะช่วยเพิ่มความมั่นคงในการถือครองที่ดิน เป็นหลักประกันในความมั่นคงของชีวิต ใช้เป็นสินเชื่อในการกู้เงินกับสถาบันการเงินในการลงทุนทำการเกษตร ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นง่ายต่อการต่อรองซื้อขาย อีกทั้งยังเป็นตัวช่วยในการนำไปค้าประกันตัวผู้ต้องหา แต่ก็มีปัญหาเนื่องจากจำนวนพื้นที่สวนเมี่ยงที่ปรากฏในใบ ส.ค. 1 ไม่ตรงกับจำนวนที่ครอบครองจริง อันเนื่องมาจากในอดีต ชาวบ้านต้องแจ้งจำนวนพื้นที่ทำกินต่อทางอำเภอ เพื่อการจัดเก็บภาษีแต่ชาวบ้าน ในขณะนั้นเกรงว่าจะเสียภาษีมาก เพราะแต่ละครอบครัวครอบครองพื้นที่ทำกินอยู่หลายสิบไร่ จึงมีการแจ้งเนื้อที่น้อยกว่าความเป็นจริง ส่งผลกระทบมาต่อการออกเอกสารสิทธิ แม้จะยอมในการแจ้งเนื้อที่ใบ ส.ค. 1 น้อยกว่าความเป็นจริง

การศึกษาประวัติศาสตร์รากเหง้าของชุมชน ทำให้ชุมชนรู้ว่าคนมาก่อนที่รัฐจะเอากฎเกณฑ์ต่าง ๆ เข้ามาใช้ และรัฐควรที่จะเคารพในสิทธิของชุมชนต่อการเป็นเจ้าของที่แท้จริงมานาน ทั้งนี้ชาวบ้านได้รู้ว่าพื้นที่ที่หลุดจากการออกเอกสารสิทธิจะกลายเป็นพื้นที่ถูกจัดการโดยกฎหมายป่าไม้ ต่อไปจะไม่สามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ แม้จะมีการยืนยันจากเจ้าหน้าที่ว่าสามารถที่จะใช้ประโยชน์ต่อไปได้ก็ตาม

หลักฐานการรองรับสิทธิในพื้นที่ที่หลุดอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร คือสิ่งที่ชาวบ้านต้องการ การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดิน จากหลักปฏิบัติตามประเพณีมาเป็นการออกเอกสารสิทธิประเภทต่าง ๆ นอกจากการเปลี่ยนแปลงที่รับรองโดยพื้นฐานเครือญาติและชุมชนมาเป็นอำนาจของกฎหมายแล้ว ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักการถือครอง จากหลักการของการใช้สิทธิบนที่ดินมาเป็นหลักกรรมสิทธิ์ในที่ดินในที่ดิน ซึ่งเห็นชัดเจนในกรณีใบ ส.ค. 1 และ น.ส 3 ก และโฉนดที่ดินมากกว่าเอกสารอื่น เพราะเอกสาร ส.ค. 1 และ น.ส 3 เป็นเพียงเอกสารสิทธิแสดงการครอบครองและรับรองสิทธิในการทำประโยชน์ เอกสารเหล่านี้ยังเปิด

ช่องว่างให้ชาวบ้านสามารถปฏิบัติตามหลักประเพณีได้บ้าง เพราะอาศัยการรับรองของผู้นำท้องถิ่น ชาวบ้านยังไม่เข้าใจสิทธิที่จะหายไปหลังจากการเปลี่ยนมาเป็น น.ส 3 (โฉนด)

“ สวนเมียงเป็นสิ่งที่สืบทอดกันมาเป็นมรดกเป็นสิ่งที่เราต้องรักษาไว้ชั่วลูกชั่วหลาน หากรักษาไว้ให้อยู่ครบไม่ได้ก็คงเสียใจและเสียความรู้สึกอยู่มาก ว่าทำไมชาวบ้านที่อยู่กันมาหลายชั่วอายุคน เป็นผู้บุกเบิกตั้งรกรากที่นี่ สุดท้ายก็จะมีคนมาเอาไปหน้าตาเฉย หากหมู่บ้านเรามีคนเยอะเหมือนเมื่อก่อน ไม่ใช่ 9 หลังคาเรือนแบบนี้เราคงมีแรงมากกว่านี้ ” (นายคำ อินทร์ชัย ชาวบ้านบ้านปางฮ่าง)

ทั้งนี้ชาวบ้านไม่ค่อยแน่ใจกับมาตรฐานการวางวัดพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ ซึ่งแตกต่างกับของชาวบ้านที่ปล่อยให้เส้นแบ่งเขตแดนคดเคี้ยวได้ตามธรรมชาติ ในขณะที่เจ้าหน้าที่ต้องวัดเป็นเส้นตรง ทำให้มีการเอาพื้นที่ที่ไม่มีมาเพิ่มให้ชาวบ้าน “ เจ้าหน้าที่เขาวัดตามระยะเราก็ไม่เข้าใจว่าระยะมันเป็นอย่างไร ” ทำให้บางครั้งได้พื้นที่ที่ไม่ตรงกับพื้นที่ทำกินจริง การวัดบางครั้งไม่ได้ยึดตามขอบเขตพื้นที่ที่มีการวัดเลยออกไปจากพื้นที่ทำกินเลยเข้าไปในเขตป่า ไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้านแม้จะมีการขอร้องเจ้าหน้าที่แต่ก็ไม่เกิดผล “ การส่องกล้องมีปัญหาอยู่ว่า 50 เมตรที่ยิงไปทางตะวันตกมันกินเขตป่าเข้าไป ดุงไม่อยากถางสาเหตุที่ต้องถาง เพราะเขาบอกให้ถางหลังจากวันนั้นดุงไปขอเขาถึง 3 วันบอกเขาว่าดุงไม่อยากได้เขตป่า ดุงขอแค่ที่ทำกินของดุง แต่เขาก็ไม่ให้ ”

2.6 การหนุนเสริมจากภายนอก

1. สถานีวิจัยลุ่มน้ำเชียงดาว ได้เข้ามามีส่วนร่วมเรื่องข้อมูล
2. หน่วยจัดการต้นน้ำแม่ตะมาน กรมป่าไม้ สนับสนุนข้อมูลแหล่งอาหารชุมชน แผนที่ชุมชน มารังวัดแผนที่ สนับสนุนการทำฝายแม้วน้ำกล้าไม้ ขนุน มะขาม ให้ชาวบ้านปลูก
3. โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิง มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นพี่เลี้ยง เข้ามาหนุนเสริม สร้างความเข้าใจให้กับสมาชิกในชุมชนในการดูแลรักษาป่า และสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่า ถ่ายทอดองค์ความรู้ของการดูแลรักษาป่าชุมชนป่าเมียงไปยังหน่วยงานองค์กรต่างๆ ที่สนใจเข้าร่วมศึกษา
4. กองทุนเพื่อสังคม สนับสนุนกิจกรรมการดูแลรักษาป่า เช่น ตรวจป่า ทำแนวกันไฟ ศึกษาดูงาน อบรมคณะกรรมการรักษาป่า และชาวบ้านในชุมชน
5. สำนักงานป่าไม้อำเภอเชียงดาว ที่ปรึกษาให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่าให้เกิดความยั่งยืน

ตอนที่ 3 : ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.1 ลักษณะของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

สาระสำคัญของวิถีการผลิตและการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนปางมะโอ มีวิถีการดำรงอยู่ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ที่มีความลงตัวระหว่างการพึ่งพาระหว่างคนกับป่าที่มีความชัดเจนและสะท้อนมาในรูปแบบของภูมิปัญญานิเวศวิทยาท้องถิ่น ที่มีการผสมผสานระหว่างวิถีแห่งป่าและวิถีการดำรงอยู่ของคน ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาเป็นความรู้ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา หรือความรู้ ที่สัมพันธ์ต่อการระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ซึ่งมีภูมิปัญญาที่มีพัฒนาการและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่ควรจะเป็นและถือว่าเป็นวิถีวิธีปฏิบัติที่ดีในการดูแลรักษาป่าให้เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ระหว่างกันอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตสอดคล้องกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชาวบ้านปางมะโอได้กล่าวถึงการพึ่งพาเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับสภาพแวดล้อม ทั้งในส่วนที่เป็นทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า ที่ดิน และแหล่งน้ำ ถึงแม้จะไม่มีการบริหารจัดการอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนก็ตาม แต่ชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาป่ามาเท่ากับการดำรงถิ่นฐานของชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยกำหนดขอบเขตของพื้นที่ตามการใช้ประโยชน์ คือ

1. ป่าอนุรักษ์ หรือป่าต้นน้ำลำธาร ที่ชาวบ้านเรียกว่าป่าขุนน้ำ ชุมชนบ้านปางมะโอตั้งอยู่ในเขตต้นน้ำของลุ่มน้ำแก่งป็นเต้า ซึ่งมีลักษณะที่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อนปกคลุมไปด้วย ต้นไม้ใหญ่ มีทั้งป่าสน ป่ายาง ป่าดิบเขา และป่าเบญจพรรณ เป็นพื้นที่ทำให้เกิดลำห้วยเล็ก ๆ ไหลลงสู่ลำน้ำแม่ปิง สิ่งที่ชุมชนได้ยึดถือและปฏิบัติร่วมกันมาคือ การห้ามไม่ให้เข้าไปใช้ประโยชน์ในเขตป่าอนุรักษ์ ดูแลรักษาไว้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร การผสมผสานกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ พิธีกรรม ทำให้ชาวบ้านให้ความเคารพในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ไม่มีใครเข้าไปล่าสัตว์ ตัดไม้ หรือนุกรุกป่า

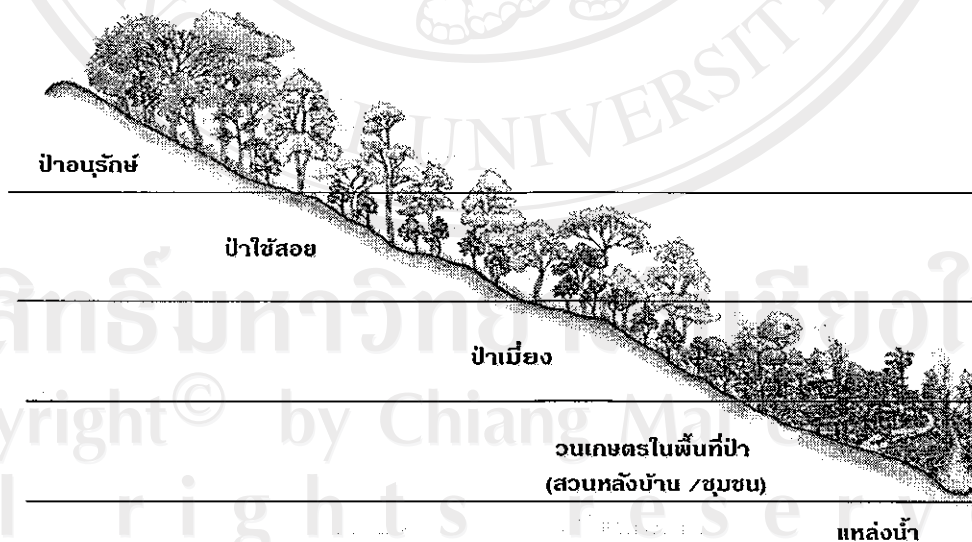
2. ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ที่อยู่ต่ำถัดลงมาจากพื้นที่ป่าต้นน้ำ มักจะเป็นบริเวณที่กระจายอยู่ตามไหล่เขา ที่ลาดชันสูงปานกลาง ครอบคลุมพื้นที่ประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด ชาวบ้านจึงกำหนดเป็นพื้นที่ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านจะต้องเข้าไปเก็บผัก เก็บพืช เก็บหาของป่า หน่อไม้ เห็ด พืชผักผลไม้ ของป่าตามฤดูกาล การล่าสัตว์บางชนิด ชาวบ้านยังร่วมกันดูแลรักษา เฝ้าระวังไฟป่า ห้ามมีการบุกรุกแผ้วถางหรือขยายพื้นที่ทั้งเพื่อการเกษตรและที่อยู่อาศัย

สิ่งที่ทำให้พื้นป่าดังกล่าวยังคงอยู่และก่อให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น คือ ข้อตกลงร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาป่า เรียกว่ากฎระเบียบข้อหมู่บ้าน หากจะมีการตัดไม้ เพื่อสร้างบ้าน

ในการทำสวนหลังบ้าน ถือว่าเป็นการลดการใช้ประโยชน์จากป่าน้อยลงแต่เป็นการปรับวิธีการในการใช้ประโยชน์จากป่า แทนที่จะเข้าป่าไปเอาแต่นำมาปลูกเพิ่มเติมไว้หลังบ้านซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

5. **ชุมชน** บริเวณที่ตั้งอาศัยของชุมชนป่าเมี่ยงบ้านปางมะโอ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานจะอยู่บริเวณเนินที่มีที่ราบ และที่ลาดชันไม่สูงนัก เรียงรายกระจายกันไป วัสดุที่ใช้ในการปลูกบ้านส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม้ ซึ่งเป็นผลผลิตที่ได้จากป่าชุมชนในเขตพื้นที่ป่าใช้สอย และบางบ้านจะเป็นบ้านที่มุงด้วยหญ้าคา ใบตองตึง นำมาทำหลังคาบ้าน ซึ่งการใช้ดังกล่าวไม่ได้กว้างขวางจนเกินความจำเป็น และบริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนยังรวมไปถึงที่สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน และที่สาธารณะที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

6. **แหล่งน้ำ** บ้านปางมะโอ เป็นต้นกำเนิดของลำห้วยแก่งปิ่นเต้า ที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิงที่บ้านแก่งปิ่นเต้า ปริมาณน้ำและคุณภาพของน้ำที่ไหลมีความสม่ำเสมอ น้ำในลำห้วยไม่เคยที่จะขาดแคลน แต่ชาวบ้านก็ยังมิบ่อน้ำตื้น ปริมาณน้ำฝนที่เคยรองรับน้ำไว้เพื่อการอุปโภค บริโภคในครัวเรือน บางส่วนชาวบ้านยังอาศัยแหล่งน้ำในลำห้วยเป็นที่หากิน หาอาหาร พืช ผัก สัตว์น้ำ นำมาประกอบอาหารในครัวเรือน

รูป 10 ความสัมพันธ์ของชุมชนกับการจัดการฐานทรัพยากร

3.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำสวนเมี่ยง

ป่าเมี่ยง เป็นระบบวนเกษตรดั้งเดิม ที่บรรพบุรุษของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนเหนือเรียนรู้จากธรรมชาติ เป็นระบบเพาะปลูกที่ผสมผสานระหว่างป่าไม้ เกษตร และเลี้ยงสัตว์ ที่มุ่งเน้นผลิตอาหาร สิ่งจำเป็นต่อชีวิต และรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อมมากกว่าผลิตสินค้า หมู่บ้านทำหน้าที่เป็นผู้ปกป้องรักษาผืนป่า เป็นตัวอย่างของคนกับป่าที่อยู่ได้อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ประชาชนเหล่านี้ประกอบอาชีพแบบเศรษฐกิจเลี้ยงตนเอง ควบคู่ไปกับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้ป่าเมี่ยงเป็นพื้นที่ป่ากันชนที่ปกป้องป่าดิบเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นแบบอย่างของภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กล่าววาระบบการปลูกเมี่ยงเป็นองค์ความรู้ดั้งเดิมของชนกลุ่มออสโตรเอเชียติก โดยเฉพาะชนกลุ่มขมุ ที่เป็นสาขาหนึ่งของชาวขอมโบราณ ที่เคยมีอาณาจักรที่รุ่งเรืองในเขตลุ่มน้ำโขง สันนิษฐานว่าเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชนเผ่าไทยที่ตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ตอนเหนือของไทย รัฐบาลในเมียนมาร์ มณฑลยูนนานในจีน และรัฐอัสสัมในอินเดีย ซึ่งชุมชนไทยเหล่านี้ต่างเกี่ยวข้องพันกับการปลูกชา และผลิตเมี่ยง

ป่าเมี่ยง(Jungle tea) หรือ สวนเมี่ยง (tea garden) ในความหมายของชาวบ้าน ป่าเมี่ยง และสวนเมี่ยง มีความหมายเดียวกัน เพราะว่าเป็นพื้นที่สวนที่มีลักษณะเป็นป่า กล่าวคือ ดันไม้ที่ขึ้นไม่เป็นระเบียบเป็นแถวเป็นแนวมีลักษณะคล้ายป่า แต่เนื่องจากการมีต้นชา หรือ ต้นเมี่ยง ในพื้นที่ของเกษตรกรแต่ละครอบครัวมีขนาดเล็ก ทำให้มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นการทำสวน แต่เนื่องจากสวนเหล่านี้ต่อกันเป็นผืนใหญ่ ไม่มีรั้วกั้นเหมือนการทำสวนทั่วไป ทำให้มีสภาพเป็นการปลูกพืชพื้นที่ผืนใหญ่ จึงนิยมเรียกกันว่าป่าเมี่ยงมากกว่า และเรียกเกษตรกรผู้ปลูกและผู้ผลิตเมี่ยงว่าชาวป่าเมี่ยง

เมี่ยง เป็นภาษาคำเมืองในภาคเหนือ มีความหมายว่า ชา ใบชาที่หมักไว้ในระยะเวลาหนึ่งแล้วจึงนำมาใช้บริโภคโดยการอม และดูด ผสมกับเกลือ น้ำตาล และชิงอ่อน การเก็บใบชาเมี่ยงจากป่ามาขายเป็นรายได้ และพัฒนาขึ้นมาเป็นสวนเมี่ยงนานกว่า 150 ปี ในระยะแรกเป็นการเก็บใบชาจากป่า ต่อมา มีการปรับปรุงพื้นที่ให้เป็นสวนโดยการตัดต้นชาเมี่ยง เพื่อให้เป็นพุ่มเตี้ยเก็บใบชาเมี่ยงได้สะดวก ต่อมาได้มีการทำแนวป้องกันไฟป่าและกำจัดวัชพืช จากนั้นได้มีการแบ่งต้นชาเมี่ยงกันเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ และแบ่งที่ดิน แต่การแบ่งเป็นสวนเมี่ยงกันนั้นยังไม่มีขอบเขตที่แน่นอน ส่วนใหญ่ยึดเอาต้นเมี่ยง ดันไม้ ลำธาร หรือสันเขาเป็นหลัก การครอบครองให้ความสำคัญกับดันไม้มากกว่าพื้นดิน ต่อมาเจ้าของสวนได้ปรับปรุงโดยการปลูกเสริม และได้มีการนำเอาชาพันธุ์อัสสัมที่มีคุณสมบัติที่ใบมีสีเหลืองหลังจากที่ผ่านการนึ่งให้สุก มาปลูกแทนพันธุ์กัมพูชา ซึ่งเป็นพันธุ์พื้นเมือง

ชาวบ้านปางมะโอ มีความผูกพันกับการทำสวนเมืองมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เกิดการสั่งสมและถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการทำสวนเมืองที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและวิถีการดำเนินชีวิต ดังนี้

1. การเลี้ยงสัตว์ในป่าเมือง ชาวบ้านจะเลี้ยงวัวและปล่อยวัวให้เข้าไปกินหญ้าในบริเวณป่าเมือง ซึ่งการที่วัวเข้าไปกินหญ้าช่วยให้ประหยัดแรงงานในการถางหญ้า โดยชาวบ้านเชื่อว่า “ เวลาวัวกินหญ้านั้น วัวปากมันร้อน เวลากินหญ้าขุยหรือหญ้าต่าง ๆ ไอร้อนจากปากวัวจะทำให้หญ้าที่เหลืออยู่นั้นเหลืองและแห้งตายไปเลย ” นอกจากนี้วัวยังเป็นสัตว์ที่ช่วยป้องกันแนวกันไฟ เนื่องจากรอยเท้าวัวที่เดินเป็นเส้นทางสามารถเป็นแนวกันไฟได้เป็นอย่างดี ปัญหาไฟป่าลดน้อยลง วัวยังเป็นปศุสัตว์ที่ดีให้แก่ดินเมืองอีกด้วย

2. ดันเมืองกับป่า เมืองต้องพึ่งน้ำและดินที่ชุ่มชื้นจึงจะอยู่รอด เพราะชาวบ้านไม่สามารถรดน้ำดันเมืองได้ ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องรักษาต้นไม้ใหญ่ในสวนเมือง ทำให้สวนเมืองมีลักษณะเหมือนป่า จึงเรียกกันว่า “ ป่าเมือง ” ดังนั้นชาวบ้านจะต้องมีระบบในการจัดการไฟป่าในป่าเมืองด้วย โดยการทำแนวกันไฟร่วมกัน แนวกันไฟรอบนอกพื้นที่ป่าเมืองความกว้างประมาณ 4-5 กิโลเมตร เพื่อป้องกันไม่ให้ไฟป่าลามเข้ามาในเขตพื้นที่ป่าเมือง

3. การเก็บหาของป่า จากการสำรวจศึกษาข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และป่าเมือง พบว่าชุมชนสามารถดำรงความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรธรรมชาติ และได้ใช้ประโยชน์จากป่าได้ตลอดทั้งปี อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหาร และรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชนอีกด้วย

ตาราง 1 ปริมาณและรายได้จากการเก็บผลผลิตจากป่า

ชนิดพืช	ปริมาณที่เก็บมาเป็นอาหาร			ปริมาณที่เก็บมาจำหน่าย			รวม
	ก.ก./ปี	จำนวนครั้งที่เก็บ/ปี	รวม/บาท/ปี	ก.ก./ปี	จำนวนครั้งที่เก็บ/ปี	รวม/บาท/ปี	
1. เห็ดก่อ	17	2	1,020	-	-	-	1,020
2. เห็ดแดง	10	2	600	-	-	-	600
3. เชื้อง	3	4	180	-	-	-	180
4. จะค่าน	3	1	30	-	-	-	30
5. ผักหนาม	16	5	800	-	-	-	800
6. ใต้ไม้ไฟ	13	5	6,500	6	5	3,000	9,500
7. เห็ดถอบ	16	2	3,200	4	2	800	4,000
8. ผักกูด	31	5	1,550	-	-	-	1,550

ตาราง 1 (ต่อ)

ชนิดพืช	ปริมาณที่เก็บมาเป็นอาหาร			ปริมาณที่เก็บมาจำหน่าย			รวม
	ก.ก./ปี	จำนวนครั้งที่เก็บ/ปี	รวม/บาท/ปี	ก.ก./ปี	จำนวนครั้งที่เก็บ/ปี	รวม/บาท/ปี	
9. ผักฮาก	8	2	160	-	-	-	160
10. เห็ดหำ	4	2	280	-	-	-	280
11. ผักกระถิน	3	3	90	-	-	-	90
12. ผักเหือด	8	4	800	300	4	30,000	30,800
13. หัวปลี	73	10	375	3	10	150	525
14. หน่อไม้ไร่	223	5	11,150	129	5	6,450	17,600
15. ไข่มดแดง	2	4	1,600	-	-	-	1,600
16. ตำลึง	11	3	3,300	-	-	-	3,300
17. บอนผา	2	12	480	-	-	-	480
18. ดอกแคร์ป้า	1	6	180	-	-	-	180
19. ผักหวานป่า	2	6	2,400	-	-	-	2,400
20. เห็ดโคน	48	2	5,280	-	-	-	5,280
21. เมล็ดค้อ	10	5	600	10	5	600	1,200

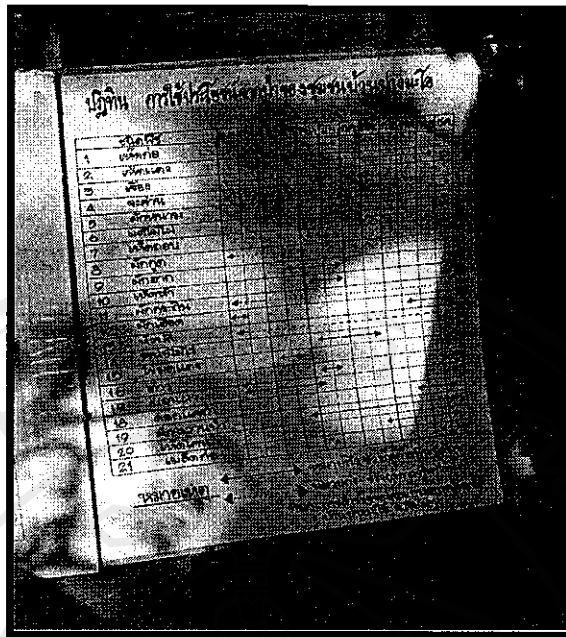
จากตารางแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ป่าชุมชน บ้านปางมะโอ เป็นแหล่งที่สร้างรายได้ ลดรายจ่ายให้กับชุมชน มีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาเป็นอาหารและขายถึง 21 ชนิด คิดเป็นมูลค่าทั้งสิ้น 81,575 บาท โดยประเภทที่สร้างรายได้ให้กับชุมชน ได้แก่ ผักเหือด หน่อไม้ไร่ และเห็ดโคน รวม 40,575 บาท/ปี และพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาจำหน่ายเป็นรายได้ รวม 41,000 บาท/ปี (จากการสุ่มตัวอย่างชุมชน 20 ครัวเรือน) เฉลี่ยชุมชนมีรายได้จากการเก็บผลผลิตจากป่าทั้งที่นำมาเป็นอาหารและจำหน่าย รวม 4,079 บาท/ครอบครัว/ปี

ตาราง 2 ปริมาณและรายได้จากไม้ใช้สอย

ชนิดไม้ใช้สอย	ปริมาณที่นำมาใช้			ปริมาณที่นำมาแปรรูปจำหน่าย			รวม
	จำนวน ต้น	จำนวน ครั้ง/ปี	รวม/บาท/ ปี	จำนวน ต้น	จำนวน ครั้ง/ปี	รวม/ บาท/ปี	
1. ไม้ไผ่หก	475	5	47,500	50	5	5,000	52,500
2. ไม้ไผ่สานตะกร้า	35	3	2,100	4	3	240	2,340
3. ฟืน	186	7	130,200	-	-	-	130,200
4. ไม้ปลุกบ้าน	14	17	59,000	-	-	-	59,000
5. ไม้ไผ่ทำดอก	170	8	326,400	-	-	-	326,400
6. ไม้ตอกมัดเมี่ยง	95	13	148,200	-	-	-	148,200
7. ไม้หวายตะกร้า	10	2	800	-	-	-	800
8. ดอกหญ้าทำไม้กวาด	105	4	10,500	-	-	-	10,500
รวม	1,090	59	724,700	54	8	5,240	729,940

ป่าชุมชนป่าเมี่ยงบ้านปางมะโอ ยังเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ไผ่ที่นำมาทำตอกมัดเมี่ยง เมื่อคิดเป็นเงินรวมทั้งสิ้น 729,940 บาท/ปี จากการสุ่มตัวอย่าง 20 ครอบครัว เมื่อคิดรวมทั้งหมู่บ้าน จำนวน 60 ครัวเรือน รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 2,682,631 บาท/ปี เฉลี่ยครอบครัวละ 44,711 บาท/ปี เป็นรายได้ที่ไม่ต้องจ่าย แต่ได้อาศัยและพึ่งพาผลผลิตจากป่าเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต

ป่าชุมชนบ้านปางมะโอ ยังเป็นแหล่งรวมพืชสมุนไพรนานาชนิด จากการศึกษาลำรวจ จัดเก็บข้อมูลพบ 44 ชนิด แต่ละชนิดสามารถนำส่วนต่างๆ นำมาปรุงเป็นยาในการรักษาโรค

ภาพ 11 ตารางการสำรวจการใช้ประโยชน์จากป่า

ตาราง 3 สมุนไพร และการใช้ประโยชน์

ชนิดสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์	ชนิดสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์
1. กาสำปอก	ราก	ต้มดื่ม น้ำ แก้ริดสีดวงทวาร	23. มะข่า	ราก	ต้มดื่ม แก้ โรค ริดสีดวงทวาร
2. มะสามตอน	เหง้า	ต้มดื่ม น้ำ ขำบำรุง	24. ต้นเครือดำ	ต้น	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
3. บอระเพ็ด	เครือ	ต้มดื่ม น้ำ แก้ โรคเบาหวาน	25. เพกา	ราก	ต้มดื่ม แก้ปวดท้อง
4. กำลังเสือโคร่ง	เปลือกไม้	ต้มดื่ม น้ำ เป็นยาบำรุง	26. หนุ่ยเอ็นยัด	ทั้ง 5	นึ่ง , ประคบ คลายเส้น
5. อบเชย	เปลือกไม้	ต้มดื่ม น้ำ เป็นยาบำรุง	27. ไม้สามเอ็น	ราก	ต้มดื่ม แก้กระษัย
6. กระชาย	เหง้า	ต้มดื่ม น้ำ เป็นยาบำรุงเลือด	28. ว่านชักมดลูก	เหง้า	ต้มดื่ม บำรุงเลือด
7. ขมิ้นชัน	หัว	ตำ, นึ่ง เป็นยาประคบ	29. เล็มปิ่น	ราก	ต้มดื่ม ขับเบา
8. เป้าเลือด	หัว	ตำ, นึ่ง ฟอกเลือด	30. กรีบมัลม	เหง้า	ต้มดื่ม ขับลม
9. กีบแรด	หัว	ตำ, นึ่ง แก้เบาหวาน	31. มะแมก่า	ราก	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
10. กวาวเครือ	หัว	ตำ, นึ่ง เป็นยาบำรุง	32. แก้วฮากเหลือง	ราก	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง
11. มะโหกโดน	ราก	นึ่ง แก้โรค ริดสีดวงทวาร	33. ฟ้าขาวปากขูด	ราก	ต้มดื่ม แก้ปวดฟัน

ตาราง 3 (ต่อ)

ชนิดสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ/ประโยชน์	ชนิดสมุนไพร	ส่วนที่ใช้	สรรพคุณ / ประโยชน์
12.เหงือกปลาหมอ	ทั้ง 5	ต้มดื่ม แก้ปวดท้อง	34.เกล็ดปลาปรุง	ราก	ต้มดื่มบำรุงกำลัง
13.ช่อม	ใบ	ตำ ประคบ ถอนพิษไข้	35.หารข้างรอง	ใบ	ต้มอาบ แก้ผื่นคัน
14.ม้ากระที่บโรง	เปลือก	ต้มดื่ม เป็นยาบำรุง	36.งูเห่าดำ	เครือ	ต้มดื่ม แก้โรคอัมพฤกษ์
15.โคไม้รู้	ใบ,ราก	ต้มดื่มเป็นยาบำรุง	37.หัวใจเสือด่า	ราก	ต้มดื่ม ยาบำรุงกำลัง
16.เชียงแข่งม้า	เหง้า	ต้มดื่ม เป็นยาบำรุง	38.กลิ้งกลางดง	หัว	ต้มดื่ม ขับเสมหะ
17.ตะไคร้คัน	ต้น,ราก	ต้มดื่ม แก้ขัดเบา	39.สรพิษดำ	ราก	แก้ริดสีดวงทวาร
18.วัวสะบายควาย	ต้น	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร	40.ว่านสาวหลง	ราก,ใบ, ต้น	ต้มดื่ม แก้ร้อนใน
19.ตัวเครือดำ	ลำต้น	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร	41.เถาวัลย์เปียง	เครือ	ต้มดื่ม ยากษัยเส้น
20.กับแสด	หัว	ต้มดื่ม แก้โรคเบาหวาน	42.หญ้าหนวดแมว	ต้น,ราก	ต้มดื่ม แก้เนื้ว
21.หญ้า 32 ราก	ทั้ง 5	ต้มดื่ม บำรุงกำลัง	43.จะคำนแดง	ต้น	ต้มดื่ม บำรุง
22.มะขี้หนามดำ	ราก	ต้มดื่ม แก้ริดสีดวงทวาร	44.หวานข้าวเย็น	เหง้า	บำรุง

3.3 กระบวนการใช้ภูมิปัญญาของชุมชน

1) การคัดเลือกพื้นที่

การคัดเลือกพื้นที่ทำสวนเมืองจะใช้หลักเกณฑ์เดียวกันกับการปลูกข้าวไร่ ต่างกันที่ สวนเมืองจะไม่มีการตัดต้นไม้ เพราะเมือง(ชา) เป็นพืชที่ไม่ต้องการแสงมากนัก พื้นที่สวนเมืองไม่มีอาณาเขตที่ชัดเจน ชาวบ้านจะเอาต้นเขา ลำห้วย ต้นไม้ เป็นเครื่องหมายแสดงขอบเขตของสวนเมืองและตั้งชื่อ ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับต้นไม้มากกว่าพื้นดิน เช่น สวนต้นแฟน สวนต้นตอง สวนใต้-เหนือ สวนหม่อนวัด สวนเหล่า ดังนั้นสวนเมืองมีลักษณะคล้ายกับป่า ต้นไม้ขึ้นไม้เป็นระเบียบเป็นแถวเป็นแนวสลับกัน เป็นป้องกันการพังทลายของดิน สวนเมืองเหล่านี้มีพื้นที่เป็นผืนเล็กๆต่อกันเป็นผืนใหญ่ล้อมรอบหมู่บ้าน ชาวบ้านจะทำแนวป้องกันไฟป่าตามแนวสันเขาของสวนเมืองของทุกคน ทำให้กลายเป็นแนวป้องกันไฟป่าล้อมรอบหมู่บ้าน เป็นการอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ พื้นที่สวนเมืองจึงมีความสำคัญต่อชาวบ้าน

2) การคัดเลือกพันธุ์ชา (เมี่ยง)

เดิมทีพันธุ์ชาหรือเมี่ยงที่มีอยู่เป็นพันธุ์กัมพูชา (ชื่อพื้นเมือง คือ เมี่ยงอือาม) มีลักษณะใบมีสีคล้ำ เวลารับแสงสีไม่สวยหมองคล้ำ ภายหลังชาวบ้านได้ปรับปรุงสวนเมี่ยงแล้วหาพันธุ์เมี่ยงใหม่ที่ตลาดต้องการมาปลูกเสริม โดยเลือกเอาพันธุ์อัสสัมที่มีใบสีเหลือง เวลาผ่านารมีสีเหลืองสวย จากนั้นก็ทำการขยายพันธุ์ โดยการปล่อยให้เมล็ดเมี่ยงร่วงหล่นเองเมื่อต้นกล้าเมี่ยงงอกสูงประมาณ 1 ศอก จึงทำการถอนเอาต้นกล้าเมี่ยงไปปลูกไว้ได้ต้นไม้ใหญ่เป็นการปลูกที่ไม่เป็นแถวเป็นแนว ที่ชาวบ้านปลูกเช่นนี้เพราะมีความเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่สามารถแบ่งปันอาหารความชุ่มชื้นให้กับต้นเมี่ยงได้

3) การเก็บเมี่ยง การเก็บเมี่ยงเป็นอาชีพที่ต้องรีบและแข่งขันกับเวลา ใน 1 สัปดาห์จะหยุดเก็บเมี่ยงเฉพาะวันสัปดาห์นั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะไปวัดฟังธรรม ลูกหลานก็จะออกไปหาของป่ามาเก็บเป็นอาหารตลอดสัปดาห์ ดังนั้นภรรยาจะตื่นแต่เช้าเพื่อเตรียมตัวทำอาหาร และเด็กที่ต้องไปโรงเรียน ฝ่ายสามีก็เตรียมอุปกรณ์ในการเก็บเมี่ยงได้แก่ ดอกเก็บเมี่ยง ขอ ตะกร้า เล็บ เพราะสวนเมี่ยงอยู่ไกลและต้องเดิน ถ้าหากว่าลืมนิดหนึ่งก็ต้องกลับมา ทำให้เสียเวลามาก เมื่อเดินทางไปถึงสวนเมี่ยงก็จะเอาห่อข้าวไว้ในห้าง(กระต๊อบ) และออกไปเก็บเมี่ยงซึ่งอยู่ไม่ไกลจากห้าง

ในสมัยก่อนอาชีพการเก็บเมี่ยงเป็นอาชีพที่นิยมมาก เพราะเมี่ยงให้ผลผลิตเกือบตลอดทั้งปี ต่างกับอาชีพอื่นซึ่งทำเพียงปีละครั้งเท่านั้น คนในสมัยก่อนจะมีการการลงแขกกัน(เอามือ) อาชีพการเก็บเมี่ยงเป็นอาชีพที่สนุกสนาน ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การดำรงชีพในพื้นที่ เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้เดิมสู่ลูกหลาน

วิธีการเก็บเมี่ยง จะต้องเก็บเมี่ยงที่เป็นอ่อนสีเหลือง โดยใช้เล็บตัดเก็บห่างจากโคนใบเมี่ยงเล็กน้อย เพื่อให้ใบเมี่ยงผลิใบต่อไป แล้วนำใบเมี่ยงที่เก็บได้ที่ละกำมือนารวมกันแล้วเอาดอกเก็บเมี่ยงรดตังไว้ เมื่อได้เมี่ยงรวมกันพอประมาณ(อย่าให้ใหญ่เกินความยาวของดอก) ก็มัด นำไปใส่ตะกร้าพยายามอย่าให้โดนแสงแดด เพราะจะทำให้ใบเมี่ยงที่เก็บได้ม่น(ห้ำ)

พอเวลาเที่ยงวันก็พักรับประทานอาหาร ก่อนที่จะทานอาหารต้องนำข้าวและอาหารทุกอย่างที่เตรียมมาอย่างละน้อยใส่วางบนใบตองหรือใบไม้ ให้ผู้ที่มีอายุมากที่สุดในที่นั้นนำไปวางไว้บนผิวดินได้ต้นไม้ เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อแม่ธรณีเจ้าที่ให้ปกป้องรักษาคนที่มาเก็บเมี่ยงทุกคน และขอให้การเก็บเมี่ยงในวันนี้อ่าได้มีอุปสรรค ซึ่งเป็นฮึดฮอดตามความเชื่อที่ได้สืบตามกันมา

ตอนเย็นเจ้าของสวนเมี่ยงก็จะเก็บผลไม้ป่า เช่น มะไฟ มะแฟน มะม่วงป่าและผักหน่อไม้ หวาย เพกา ดอกแค มะกอก ผักกูด พืชสมุนไพร ที่มีในสวนเมี่ยง มาทำอาหารเย็นที่บ้าน เด็กที่เดินทางกลับจากโรงเรียนก็จะทำงานบ้านดูแลน้องและเตรียมไฟนึ่งเมี่ยงรอ

ผู้ปกครองของตนเองกลับมาจากสวนเมี่ยง เป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้งเด็กและผู้ใหญ่ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน และวิถีชีวิตที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเกื้อกูลกัน

ตาราง 4 ช่วงเวลาในการใช้ประโยชน์จากต้นเมี่ยง

เดือน	ตัดฟัน/ทำ ตอก/สาน ตะกร้า	เก็บชาจีน	เมี่ยงหัวปี	เมี่ยงกลาง	เมี่ยงซอย	เมี่ยงเหมย	หมักคอง เมี่ยง
ธ.ค.	/	/					
ม.ค.	/	/					
ก.พ.	/	/					
มี.ค.	/	/					
เม.ย.	/	/	/				
พ.ค.			/				
มิ.ย.			/	/			
ก.ค.				/			
ส.ค.				/	/		
ก.ย.					/		
ต.ค.					/	/	
พ.ย.						/	
ธ.ค.							/

ช่วงระยะเวลาการเก็บเมี่ยง ได้แก่ เมี่ยงหัวปี เมี่ยงกลาง เมี่ยงซอย เมี่ยงเหมย เมี่ยงหัวปี เป็นเมี่ยงที่เก็บในช่วงต้นฤดูการเก็บเกี่ยวซึ่งเป็นต้นฤดูฝนในเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม จากนั้นฝนทิ้งช่วงประมาณ 13-15 วัน และเริ่มตกอีกครั้งประมาณกลางเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านจะทิ้งช่วงให้ต้นเมี่ยงผลิใบใหม่อีกครั้ง โดยจะเริ่มเก็บใบใหม่ในเดือนมิถุนายนเก็บไปจนถึงเดือนกรกฎาคม ในระยะนี้เรียกเมี่ยงที่เก็บได้ว่า **เมี่ยงกลาง** ช่วงนี้เป็นเมี่ยงที่ให้ผลผลิตมากที่สุดทั้งนี้ เพราะเป็นช่วงที่ฝนตกมาก

ในช่วงปลายฝนประมาณเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายนผลผลิตช่วงนี้เรียกว่า **เมี่ยงซอย** ช่วงสุดท้ายเรียกว่า **เมี่ยงเหมย** ซึ่งเป็นเมี่ยงที่เก็บในช่วงต้นฤดูหนาวประมาณเดือนตุลาคมถึงธันวาคม ช่วงนี้มีความชื้นของบรรยากาศจะเกิดน้ำค้างมาก เมี่ยงชุดนี้มีคุณภาพที่ดีมากแต่มีผลผลิตน้อย

ใบเมี่ยงประมาณ 2/3 ถูกเก็บด้วยนิ้วชี้ที่สวมด้วยปลอกที่ติดกับใบมีดโกนเพื่อให้ง่ายต่อการเก็บใบเมี่ยง หากต้นเมี่ยงสูงชาวบ้านจะใช้ไม้วางฟาดได้ขึ้นไปเก็บ หรืออาจโน้มยอดต้นเมี่ยงเมื่อเก็บได้มาพอดีแล้วนำดอกมัดที่เตรียมมาทำการรัดเมี่ยงไว้เก็บทีละกำมือนำมารวมกันแล้วมัดเป็นกำ ในวันหนึ่งเก็บเมี่ยงได้ประมาณ 30 - 40 กำ/ 1 คน ครอบครัวหนึ่งเก็บเมี่ยงเฉลี่ยประมาณ 5,000-7,000 กำ/ปี

4) การนึ่งเมี่ยง พอกลับถึงบ้านภรรยาที่จะลงมือทำอาหารเย็น ฝ่ายสามีจะเริ่มจุดไฟเตาปรุงก่อนเมื่อไฟติดแล้ว เอาไม้มอกวัดระดับน้ำในกระทะ โดยวัดจากก้นกระทะถึงระดับผิวน้ำสูงประมาณ 21 เซนติเมตร ใน 1 สัปดาห์จะเปลี่ยนถ่านน้ำ 1 ครั้ง จากนั้นก็นำเมี่ยงที่เก็บมายัดให้เมี่ยง

วิธีการยัดเมี่ยงเริ่มจากยัดเมี่ยงจากชั้นล่างสุดของไห โดยยัดวงนอกสุดติดกับไหหมุนเป็นวงกลม โดยหันส่วนที่ถูกตัดหันออกหาไหเมี่ยง ยัดให้แน่นได้ประมาณ 3-4 ชั้นแล้วเอาผ้าพลาสติกปูเมี่ยงแล้วเหยียบให้แน่น จากนั้นยัดแบบนี้ไปเรื่อยจนหมดปิดด้วยผ้าพลาสติกและกระสอบแล้วปิดด้วยผ้าชีที่สานด้วยไม้ไผ่ เมื่อความร้อนเตาปรุงได้ที่ สังเกตจากไอน้ำพวยพุ่งและเดือดเต็มที่ ก็ยกไหเมี่ยงวางทับบนใบตองเต้าเอาน้ำพรมขบกันไหเมี่ยงเล็กน้อย เพื่อให้ตองใบตองเต้าขยายตัวไอน้ำจะไม่รั่ว

ช่วงนี้ต้องดูแลไฟให้ดีย่ำให้ไฟดับหรืออ่อนโดยเด็ดขาด เพราะจะทำให้เมี่ยงกร่น(สีไม่สวย) ไม่เป็นที่ต้องการตลาด ใช้เวลาในการนึ่งประมาณ 1.30 ชั่วโมง เมี่ยงจึงจะสุก สังเกตได้จากเวลาเปิดฝาชีจะได้กลิ่นหอมของใบเมี่ยง แล้วจึงยกไหเมี่ยงลงเทเอาเมี่ยงออก ผึ่งไว้ให้หายร้อนแล้วนำใบเมี่ยงโดยเอาส่วนที่ถูกตัดหันไปด้านเดียวกันเรียงทับ จากนั้นใช้ดอกมัดเมี่ยง เป็นกำ แยกเมี่ยงอ่อนไว้อีกมัดรวมกันต่างหาก จะไม่มัดปนกันกับเมี่ยงแก่ เพราะเวลาขายเมี่ยงนั้นเมี่ยงอ่อนจะได้ราคาสูงกว่าเมี่ยงแก่

5) การหมักดองเมี่ยง เมี่ยงที่มัดเสร็จแล้วมายัดในถังซีเมนต์ (ถังยัดเมี่ยง) ที่ล้างทำความสะอาดปูผ้าพลาสติกชั้นนอกและปูด้วยใบตองกล้วยชั้นใน จากนั้นล้างเท้าให้สะอาดใส่รองเท้ายางหุ้มให้มิดชิดแล้วจะนำเมี่ยงมายัดถังเมี่ยง

วิธีการยัดเมี่ยงเริ่มจากยัดเมี่ยงจากชั้นล่างสุดของถัง โดยยัดวงนอกสุดติดกับขอบถังเมี่ยงหมุนเป็นวงกลม โดยหันเอาส่วนที่ถูกตัดหันออกหาถังเมี่ยง ยัดให้แน่นได้ประมาณ 3 ชั้นแล้วเอาผ้าพลาสติกปูเมี่ยงแล้วเหยียบให้แน่นเอาน้ำสะอาดใส่ด้วยทุกครั้งที่ยัด ยัดไปเรื่อยจนเต็มถัง แล้วเอาน้ำสะอาดใส่จนเต็ม ปูด้วยผ้าพลาสติกประมาณ 7-10 ชั้น กดผ้าพลาสติกตรงด้านที่ติดกับขอบถังเมี่ยงให้ลึกลงไปประมาณ 1 นิ้ว แล้วกลับผ้าพลาสติกชั้นนอกมาปูทับอีกที เอากระสอบปูแล้ว

นำก้อนหินที่แบนเรียบวางทับบนกระสอบประมาณ 2 ชั้น เพื่อเกิดแรงกดทับทำให้น้ำที่อยู่ในถังเมี่ยงต้นขึ้นมายังเมี่ยงชั้นบนสุด จะทำให้เมี่ยงที่อยู่ชั้นบนสุดไม่แห้งและเสียไป

พ่อค้าคนกลางจะมาซื้อเมี่ยงในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม ของทุกปี ปัจจุบันเมี่ยงอ่อนราคากิโล 5 บาท เมี่ยงแก่ราคากิโล 4 บาท จากนั้นพ่อค้ากลางก็นำเมี่ยงที่ซื้อมามาคัดแยกเมี่ยงอ่อนและเมี่ยงแก่ไว้คนละที่ แล้วนำมาบรรจุลงทอ(เป็นตะกร้า)มีความกว้างประมาณ 40 เซนติเมตร ลึกประมาณ 44 เซนติเมตร ภายในทอชั้นริมนอกสุดจะรองด้วยกระสอบตามด้วยผ้าพลาสติกและถุงพลาสติกใหม่พับกลับไปได้ด้านข้างทอ ส่วนด้านล่างก้นทอจะปูรองด้วยใบตองกล้วย

จากนั้นเอาเมี่ยงอัดโดยจะเอาส่วนปลายยอดใบเมี่ยงหันออกติดกับขอบของทอ อัดหมุนไปเป็นรูปวงกลม ยัดให้แน่นจนเต็มทอแล้วเอาน้ำสะอาดใส่ให้เต็มบู้ด้วยในตองกล้วย แล้วพับผ้าพลาสติกกลับเข้ามาทับบนใบตองและตามด้วยถุงพลาสติกพับกลับมามาเช่นกัน แล้วรวบปลายถุงพลาสติกให้แน่นม้วนปิดและทุบด้วยไม้ค้อนหมุนวนไปจนรู้สึกแน่นแล้วพับปลายถุงพลาสติกกดไว้ จากนั้นเอาไม้ย่อง(ไม้ไผ่)เหลาให้มีขนาดเล็กเท่าดินสอปลายทั้งสองข้างแหลม จับตรงกลางไม้ย่องปิดแล้วพับลงปักลงไปปลายถุงพลาสติก แล้วทุบด้วยค้อนลงไปจนสุดไม้ย่อง เพื่อป้องกันไม่ให้ปลายถุงพลาสติกกลิ้งออก ตะกร้า 1 ทอบรรจุได้ 99 กิโล ส่งไปขายต่างอำเภอหรือจังหวัด ปัจจุบันซื้อขายเมี่ยงอ่อน ราคากิโล 8-9 บาท เมี่ยงแก่ราคา 6-7 บาท ในจังหวัดพะเยา เชียงราย ราคากิโล 12 บาท

การผลิตเมี่ยง ชาวบ้านมีภูมิปัญญาในการเลือกใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่สืบทอดกันมา เป็นอุปกรณ์ในการทำเมี่ยง ได้แก่

1. **ไผ่หนึ่งเมี่ยง** จะนิยมใช้ไผ่ดู้ม และไผ่ตอง โดยเลือกไผ่ที่มีขนาดลำต้นประมาณ 20-25 นิ้ว ไผ่ดู้มและไผ่ตอง เป็นไผ่เนื้ออ่อนจะเป็นรูปทรงง่าย เมื่อเจอความร้อนไผ่ขยายหรือหดตัวและทนความร้อนได้สูง นำไผ่ดู้มมาเจาะตรงกลางให้ทะลุเป็นไผ่หนึ่งเมี่ยง ไผ่หนึ่งเมี่ยงส่วนใหญ่มีขนาดประมาณ 34-36 นิ้ว กว้างประมาณ 20-25 นิ้ว

2. **เตาหนึ่งเมี่ยง หรือเตาปุง หรือเตาหนึ่งเมี่ยง** เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากในการผลิตเมี่ยง ชาวบ้านนิยมสร้างหรือซ่อมแซมเตาปุงในเดือนเมษายน(ปีใหม่เมือง) โดยจะทำในวันพฤหัสบดี ซึ่งเป็นวันที่ดีและแรงมาก มีความเชื่อว่าความร้อนที่เกิดจากเตาปุงจะแรงตามวันดี การสร้างเตาปุงต้องคำนวณทิศทางลมก่อน โดยการจุดเทียนแล้วสังเกตที่เปลวเทียนว่าเอียงไปทางไหนก็กำหนด ดั้ง (ท่ออากาศ) หันไปทางนั้น เพื่อให้ลมดูดเปลวไฟไปที่บริเวณก้นกระทะ ซึ่งจะทำให้ความร้อนแรงและสม่ำเสมอ ประหยัดฟืนอีกด้วย ส่วนควันไฟก็จะถูกดูดออกไปทางท่อ

อากาศ ถ้าสร้างไม่ถูกต้องจะจุดไฟติดยาก เพราะมีแต่ควันไฟ ความร้อนไม่สม่ำเสมอและอาจส่งผลให้เมียงไม่สุก สีไม่สวยและไม่หอม และไม่เป็นที่ต้องการของตลาด

ดินในการสร้างเตาปูนต้องเป็นดินเหนียว และดินจอมปลวกเท่านั้น นำมาหมักกับน้ำทิ้งไว้ 1 คืน ดินที่หมักแล้วมาผสมกับปูนซีเมนต์ในอัตราส่วน 2/1 แล้วนำมาก่อก่ออิฐและฉาบรอบไม่ให้มีรอยร้าว เมื่อสร้างเสร็จชาวบ้านก็จะไปเอาใบตองเต้าในส่วนเมียงมาทำเป็นเต้าหม้อหนึ่ง(เป็นที่รองกันไให้นึ่งเมียง) เรียงทับกันประมาณ 2-3 ชั้น ใบตองเต้ามีคุณลักษณะพิเศษ คือ ทนความร้อนสูง และเมื่อสัมผัสความร้อนจากไอน้ำแล้วจะขยายตัว ทำให้แรงดันความร้อนในเตาปูนไม่รั่ว

ฟืน การเลือกใช้ทรัพยากรป่าไม้มาทำไม้ฟืนนั้น ชาวบ้านจะตัดไม้ฟืนช่วงเดือนมกราคม-มีนาคม โดยจะตัดไม้บริเวณหัวสวนเมียง(สันเขา) ภูมิปัญญาในการเลือกใช้ไม้ฟืนหนึ่งเมียง เอาเฉพาะไม้ที่มีแกนกลาง เป็นไม้เนื้อแข็ง ง่าย เช่น ไม้ก่อ ไม้เตย ไม้ไผ่ ตัดเป็นท่อนยาวประมาณ 1.20 เมตร แล้วทำการผ่าเป็นซีก วิธีการผ่านนั้นจะใช้ขวานสับให้เป็นรอยแล้วเอาลิ้ม ตอกลงไปตรงรอย สับไม้จะแตกออกเป็นซีก แต่ละซีกมีขนาดประมาณ 12-14 เซนติเมตร แล้วตากทิ้งไว้ให้แห้งก่อนจึงทำการขนย้าย เพราะไม้ที่ยังไม่แห้งมีน้ำหนักมาก

อดีตจะเอาฟืนบริเวณป่าเหนือหัวสวนเมียงเป็นหลัก รองลงมาคือบริเวณหัวสวนเมียงสุดท้ายคือในสวนเมียง แต่ปัจจุบันเน้นการเอาฟืนในสวนเมียงเป็นหลัก รองลงมาคือบริเวณหัวสวนเมียงและบริเวณป่าชุมชน ระยะเวลาในการเอาฟืนจะอยู่ที่ประมาณ 7 วัน ทั้งนี้การเอาฟืนในแต่ละครั้งก็มีเทคนิคและวิธีการในการเลือกสรรคือ

ประเภทของต้นไม้ จะเลือกต้นไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ก่อ ไม้เตย ไม้ยาง เนื่องจากติดไฟง่าย และจะไม่นิยมไม้เนื้ออ่อนเพราะมีลักษณะอมน้ำ อีกทั้งการขนย้ายลำบากเพราะหนัก

ชนิดของต้นไม้ที่ติดไฟง่าย พบมากในบริเวณป่าเมียง ที่นิยมมากที่สุดคือไม้ประเภทก่อ โดยเฉพาะก่อแดง ติดไฟง่ายและหลังการใช้ให้ถ่าน ส่วนไม้ยางหรือไม้เตยแม้จะติดไฟดีแต่ไม่ให้ถ่านหลังการใช้ ประเภทของไม้ที่ถูกเลือกใช้อยู่ 18 ประเภท 48 ชนิด ประกอบด้วย ไม้ประเภทก่อ ไม้ยาง ไม้เตย ไม้คู้หรือประคู้ ไม้เปา ไม้ป้อ ไม้ตะเคียน ไม้จำปี ไม้จำปา ไม้ไก่อ ไม้เบาะแดง ไม้เคื่อ ไม้ทะโล้ ไม้ไคร้มันปลา ไม้ห้า ไม้กั่ว ไม้ขมื่น ที่พบเพิ่มอีกชนิดคือ ไม้ลิ้นจี่

ลักษณะของไม้ที่ดี คือไม้ที่ตัดแปลงผ่าครึ่งง่าย โดยดูจากลำต้นต้องไม่มีกิ่งก้านมาก ร่องเปลือกไม้ต้องตรง ไม่คดมาก เพราะช่วยลดระยะเวลาในการเอาฟืนลงมา

ฤดูกาล ช่วงที่มีการเอาฟืนก็คือช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - ต้นเดือนเมษายนเพราะเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการเก็บเมียง อีกทั้งการตัดไม้ในช่วงหน้าแล้งยังจะทำให้ต้นไม้มีการแตกหน่อได้ดีกว่าช่วงหน้าฝนที่หน่อจะเน่าตาย

การเลือกทำเล เป็นสิ่งสำคัญต่อการขนย้ายต้องเลือกบริเวณที่สามารถถึงพื้นลงมาได้ทางไม่ลาดชันมากใกล้ถนน

หมายเหตุ: ลืม เป็นไม้มีลักษณะท่อนกลมตรงปลายไม้แหลม มีขนาดกว้างประมาณ 3 นิ้ว ยาวประมาณ 11-14 นิ้ว นิยมใช้ไม้มองทองเพราะมีความแข็งแรงและเหนียว

ตอก ภูมิปัญญาในการเลือกใช้ไม้ไผ่มาทำตอก ชาวบ้านนิยมใช้ไม้ไผ่หูกมาทำตอก เพราะมีลำที่ตรงและปล้องยาว ถ้ามีปล้องถี่แสดงว่าข้างในมีหนอนรุด่วน(หนอนไม้ไผ่)สามารถนำมาทำอาหารได้ ไม้ไผ่หูกที่ยอดหักหรือด้วนไม่เอามาทำตอก เพราะมีเมลงมอดอยู่ข้างใน ทำให้ตอกกรอบหักง่าย ชาวบ้านจะตัดเฉพาะไม้หูกที่หนุ่ม(ไม้ที่มีอายุประมาณ 6-8 เดือน) ไม้ไผ่หูก 1 กอ จะเหลือไม้หนุ่มไว้ 3 ลำ ตอกเก็บเมียงมี 2 ประเภท คือ

✚ **ตอกเก็บเมียง** จะเลือกเอาไม้หูกที่มีเนื้อเชื้อภายในหนาแล้วตัดเป็นปล้องแต่ละปล้องมีขนาดยาวประมาณ 55-65 เซนติเมตร แล้วผ่าด้านตรงเป็นซีกกว้างประมาณ 1 นิ้ว หนาประมาณ 1 เซนติเมตร แล้วพืดตั้งทิ้งไว้ประมาณ 1-2 ชั่วโมง เพื่อให้น้ำภายในไม้ไหลออก เพราะเวลาจักตอกจะเลื้อยออกได้ง่าย ผ่าด้านขวางเอาเดี๋ยออก แล้วทำการควักผิวไม้ออก แล้วจึงทำการจักตอกเป็นเส้นเล็ก นำไปผึ่งตาก 3 แดด 2 เหมย คือ ตากไว้ 2 คืน 3 วัน แล้วจึงเก็บ ตอกจะมีสีสวยเก็บรักษาไว้ได้นาน

✚ **ตอกรัดเมียง** วิธีการทำตอกอัดเมียงเหมือนกันกับตอกเก็บเมียง ต่างกันที่ความยาวของปล้องตอกอัดเมียงชาวบ้านใช้มาตรฐานการวัดที่สืบทอดกันมา คือ เอาเศษไม้ที่ตรงมาวัดกับสอกตนเองจนสุดแล้วเอาฝ่ามือตนเองทาทำเครื่องหมายแล้วตัด ชาวบ้านเรียกว่า ไม้มอก แต่ถ้าวัดตามหน่วยความยาวมาตรฐานประมาณ 50-53 เซนติเมตร แล้วผ่าด้านตรงเป็นซีกกว้างประมาณ 1-1.2 นิ้ว หนาประมาณ 1.5 เซนติเมตร แล้วพืดตั้งทิ้งไว้ประมาณ 1-2 ชั่วโมง เพื่อให้ น้ำภายในไม้ไหลออก เพราะเวลาจักตอกจะเลื้อยออกได้ง่าย ทำการผ่าไม้ด้านขวางเอาเดี๋ยและผิวไม้ออก แล้วจึงทำการจักตอกด้านขวางเป็นเส้นเล็ก นำไปผึ่งตาก 3 แดด 2 เหมย คือ ตากไว้ 2 คืน 3 วัน แล้วจึงเก็บ ตอกจะมีสีสวยไม่หอบเก็บรักษาไว้ได้นาน การเก็บรักษาชาวบ้านจะนำตอกมามัดกว้างประมาณ 16 นิ้ว ใส่ไว้ในถุงหรือกระสอบมัดปากกระสอบให้มิดชิด ปัจจุบันนี้มีหมู่บ้านใกล้เคียงจักตอกอัดเมียงขายในราคา 10,000 เส้น/1,110 บาท

หมายเหตุ :

อัด แปลว่า รัดหรือมัด

มอก แปลว่า เท่าไร คือ การกำหนดให้สิ่งของอันหนึ่งเป็นมาตรฐานการวัดว่ายาวเท่าไร

จัก เป็นวิธีการใช้มือที่จับตอกและมือที่ถือมีดดันเข้าหากันเป็นจังหวะและนำหน้า

พอดี

เลื้อย เป็นวิธีการแบ่งแยกไม้ออกจากกัน โดยให้น้ำหนักมือทั้งสองข้างเท่าๆกันเนื้อไม้ทั้งสองข้างจะออกมาเท่ากัน

เต็ง เป็นเนื้อไม้ที่อยู่ภายในกระปอกไม้หก

เหมย แปลว่า น้ำค้าง

หอบ เป็นลักษณะการบิดงอของดอก

ตะกร้าใส่เมี่ยง วิธีการทำตะกร้าใส่เมี่ยงว่า ต้องนำไม้หกมาผ่าด้านตรงเป็นชิ้นเล็กประมาณ 1.2 เซนติเมตร ยาวประมาณ 3.20 เมตร จักด้านขวางเอาเต็งออกแล้วนำมาเหลาให้ได้ขนาดประมาณ 0.4 เซนติเมตร แล้วไปตากแดดไว้ประมาณ 1-2 วัน จึงจะนำมาสานตะกร้าได้ การสานจะเริ่มสานตรงส่วนกันของตะกร้าก่อนไปจนถึงส่วนขอบปากตะกร้า

ขอกเกี่ยวต้นเมี่ยง เป็นลักษณะของไม้ที่หักงอ แล้วทำการเจาะรูเอาเชือกยาวประมาณ 2.50 เมตร สอดเข้าไปในรูมัดปมเชือกที่หัวและท้าย เพื่อไม่ให้หลุด จะใช้ขอกก็ต่อเมื่อเจอต้นเมี่ยงที่สูงไม่สามารถเก็บได้ก็จะใช้ปลายเชือกมัดติดกับคอไม้แล้วเอาขอกไปเกี่ยวกับยอดต้นเมี่ยงโน้มลงมาเก็บ

เล็บเก็บเมี่ยง เป็นการนำเอาแผ่นสแตนเลสมาตัดเป็นแผ่นเล็ก แต่งให้โค้งรูปทรงและดัดให้เข้ากับขนาดนิ้วชี้ข้างที่ตนเองถนัดและสอดได้พอดีแล้วพับ เพื่อไม่ให้รู้ที่นิ้วสอดได้ขยับเขยื้อน ด้านบนก็พับกลับเข้ามาหาตนเองแล้วเอาใบมีดโกนสอดเข้าไป แล้วบีบให้แน่น

3.4 ผลและบทเรียนที่เกิดขึ้นจากการใช้ภูมิปัญญา

เมี่ยงถือได้เป็นส่วนประกอบสำคัญมากในเครื่องสักการบูชาในพิธี ชาวบ้านจะนำเมี่ยงมาใส่ในเครื่องบวงสรวงสักการบูชาทุกครั้งไม่ว่าจะเป็น พิธีทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสำคัญประจำชาติ และประเพณีสำคัญเช่น ประเพณีลอยกระทง(ยี่เป็ง) ปีใหม่เมือง ดานต้นเงิน ดานขันข้าว(ถวายอาหาร) งานมงคลต่างๆ พิธีกรรม การสืบชะตา ไหว้เสี้ยววัด ไหว้เจ้าบ้าน ไหว้แม่ธรณีเจ้าที่ ท้าวทั้งสี่ เกือบแทบจะทุกพิธีที่คนในชุมชนให้การเคารพนับถือจะมีเมี่ยงเข้าไปเกี่ยวข้องทุกครั้ง รวมทั้งใช้ในการต้อนรับแขกผู้มาเยือนก็จะนำมาเมี่ยงมาต้อนรับขับสู้

อย่างไรก็ตามการเข้ามาของหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ในการจัดการป่าไม้ คือ หน่วยจัดการต้นน้ำแม่ตะมาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว อุทยานแห่งชาติดอยเชียงดาว ได้เข้ายึดเส้นการเข้าถึงฐานทรัพยากร ฯ ของคนในพื้นที่ โดยการประกาศพื้นที่ป่ารอบหมู่บ้านเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว ป่าต้นน้ำชั้น 1 A เขตป่าสงวนแห่งชาติป่าเชียงดาว ป่าที่เคยเป็นป่า

หน้าหมู่บ้าน เป็นป่าที่เป็นแหล่งอาหารแหล่งใช้สอย กลายสภาพเป็นป่าของรัฐที่ถูกควบคุมด้วยกรอบของกฎหมายป่าไม้หลายฉบับที่เกี่ยวข้อง มีผลกระทบต่อการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการผลิตเมี่ยง ดังนี้

1. การใช้พื้นที่ในการทำเมี่ยง จากเดิมที่เคยเอาในพื้นที่ป่า ได้เปลี่ยนมาเอาพื้นที่สวนเมี่ยงของแต่ละคน การเอาพื้นที่สวนเมี่ยง มีหลักเกณฑ์ คือ

- 1) การกำหนดรอบหมุนเวียนการใช้ในแต่ละสวน / ปี
- 2) เลือกต้นไม้ที่มีการแตกหน่อ เช่น ไม้ก่อ ไม้ห่า ไม้ทะโล้ ส่วนไม้ยาง ไม้เหียง ไม่มีการแตกหน่อ แต่ก็เป็นที่นิยมใช้เนื่องจากหาง่ายในพื้นที่
- 3) เลือกตัดต้นไม้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 – 10 เซนติเมตร เพราะจะแตกหน่อง่าย อีกประมาณ 3 – 4 ปีก็สามารถเวียนมาตัดได้อีก

การเอาพื้นที่สวนเมี่ยง เป็นรอยต่อระหว่างสวนเมี่ยงกับป่า แม้จะเป็นที่รับรู้ร่วมกันว่าสวนเมี่ยงก็เหมือนเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าของสวน เนื่องจากการทำแนวกันไฟทุกปี ดังนั้นเจ้าของสวนก็มีสิทธิที่จะเอาไม้ในบริเวณนี้ แต่เมื่อหน่วยงานป่าไม้เข้ามากลับไม่ยอมรับสิทธิอันนี้ ทำให้การเอาพื้นที่สวนเมี่ยงดอยร่นลงมาเอาในสวนเมี่ยงแทน

การเอาพื้นที่ป่า ป่าที่ว่ำนี่สมัยก่อนก็คือป่าบริเวณสันเขา เลยสวนเมี่ยง ปัจจุบันป่าก็คือป่าที่มีการผ่อนปรนจากหน่วยงานป่าไม้ใช้ได้ แต่เปลี่ยนแปลงจากสถานที่เดิมมาเป็นป่าที่ไม่สมบูรณ์ และห้ามการตัดไม้ดิบ ทำให้ต้องเปลี่ยนมาเป็นการเก็บไม้แห้งเป็นพื้นที่แทน

2. เตา การปรับเปลี่ยนรูปแบบของเตา มีผลต่อปริมาณการใช้พื้นที่และขนาดของพื้นที่ เนื่องจากสมัยก่อนเตาปุง จะใช้วิธีการขุดลงในดินและก่อด้วยดินและหินทำให้ต้องมีการเอาพื้นที่ขนาดใหญ่และยาวเพื่อง่ายกับการพลิก แต่ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา เจ้าหน้าที่จากกรมพลังงานได้เข้าอบรมการทำเตาแบบใหม่ คือการนำตาหรือตะแกรงเข้ามารองระหว่างกลางเพื่อเป็นที่วางพื้นที่ มีผลให้มีการลดขนาดของพื้นที่ลงกว่าครึ่งเพื่อให้ง่ายต่อการพลิก จากที่ความยาวอยู่ที่ 1 – 1.5 เมตร มาอยู่ที่ประมาณ 0.7 เมตร การเปลี่ยนจากกระทะในการใส่น้ำมาเป็นถังแก๊สที่ใช้ต้มผลไม้ทนทำให้ความร้อนไม่กระจายมาก เมี่ยงสุกเร็วไม่เปลืองพื้นที่ แต่ปัจจุบันทางบ้านที่คนน้อยและเก็บเมี่ยงได้น้อยก็เริ่มเปลี่ยนมาใช้เตาอังไฟ

ในข้างต้นถือว่าการเรียนรู้ในการแบบแผนและภูมิปัญญาของชาวบ้านในการทำสวนเมี่ยง ของชุมชนบ้านปางมะโอที่มีวิถีและระบบความสัมพันธ์ในการดูแลรักษาทรัพยากรป่า ที่มีสาระสำคัญและถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่จับต้องได้ในการนำไปสู่การพัฒนาที่เหมาะสมของชุมชนบ้านปางมะโอ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตสอดคล้องกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชาวบ้านปางมะโอได้กล่าวถึงการพึ่งพาเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับสภาพแวดล้อม ทั้งในส่วนที่เป็นทรัพยากรป่าไม้ สัตว์ป่า ที่ดิน และแหล่งน้ำ แต่ชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาป่ามาเท่ากับอายุของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยกำหนดขอบเขตของพื้นที่ตามการใช้ประโยชน์ โดยแบ่งเป็นป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ป่าเมือง ที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำและสวนหลังบ้าน

การทำสวนป่าเมือง เป็นระบบวนเกษตรดั้งเดิมที่บรรพบุรุษของคนปางมะโอ ได้เรียนรู้จากธรรมชาติ เป็นระบบเพาะปลูกที่ผสมผสานระหว่างป่าไม้ เกษตร และเลี้ยงสัตว์ ที่มุ่งเน้นผลิตอาหาร สิ่งจำเป็นต่อชีวิต และรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม เป็นตัวอย่างของคนกับป่าที่อยู่ได้อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ประกอบอาชีพแบบเศรษฐกิจเลี้ยงตนเอง ควบคู่ไปกับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ ทำให้ป่าเมืองเป็นพื้นที่ป่ากันชนที่ปกป้องป่าดิบเขา เป็นแบบอย่างของภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ตอนที่ 4 : กฎ กติกาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

4.1 พัฒนาการของการกำหนดกฎ กติกา

หลังจากที่มีกลุ่มคนจากตำบลเทพเสด็จ และตำบลป่าเมี่ยง อำเภอคอยสะเกิด จังหวัด เชียงใหม่ อพยพมาซื้อที่ดินเพื่อทำสวนเมี่ยงหรือมารับจ้างเก็บเมี่ยง แต่ฐานวัฒนธรรมประเพณี ภูมิ ปัญญาที่ยังสอดรับกันอย่างลงตัว กล่าวคือกลุ่มคนที่อพยพมีฐานอาชีพทำเมี่ยงเช่นกัน ขณะเดียวกัน กระแสการพัฒนาที่เข้ามาได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิดแนวปฏิบัติที่ดีในการจัดการทรัพยากรของ ชุมชนบ้านปางมะโอ เป็นผลให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการในการจัดการที่ต่อเนื่องและสอดคล้องกับ สถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ภายใต้ภูมิปัญญาที่ไปสอดคล้องคล้อยกับความหลากหลายทางธรรมชาติ หรือนัยหนึ่ง ภายใต้ความหมายของ “ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชุมชนท้องถิ่น” สามารถสรุปพัฒนาการ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นำมาสู่การกำหนดกฎกติกาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

ยุคที่ 1 พึ่งพาป่าและการเข้ามาของคนต่างถิ่น

ในเขตที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ และบริเวณที่ราบในหุบเขา มีประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่เกือบเต็ม ทุกพื้นที่ จึงมีแรงกดดันให้ประชากรขยายตัวออกไปหาที่ทำกินนอกพื้นที่ ซึ่งเกิดจากการเพิ่มของ ประชากร และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่รัฐบาลกลาง ได้ผนวกเอาภาคเหนือเข้า ไว้เป็นส่วนหนึ่งของระบบเทศาภิบาล ขณะเดียวกันก็มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาของชาวต่างถิ่น เกิด อุตสาหกรรมทำไม้ของบริษัทต่างชาติ ชาวบ้านบุกเบิกที่ทำกินเพิ่มขึ้น

การขยายตัวไปตั้งชุมชนในเขตที่ดอนและที่ราบในเขตหุบเขาและสันเขา มีไม่มากนัก แต่ ได้เข้าไปเก็บของป่าและทำไร่บ้าง ชาวบ้านพื้นราบที่ไร่ที่ดินทำกินได้เข้าไปตั้งชุมชนในพื้นที่นี้ จำนวนมาก ที่ราบในหุบเขาเหล่านี้เดิมเคยอาจเป็นที่อยู่ของชนชาติดั้งเดิมของชุมชนแล้ว หรือเป็น ชุมชนร้างที่กลุ่มชนดั้งเดิมได้ย้ายออกไปแล้ว เพราะเกิดภัยธรรมชาติ โรคระบาด หรือภัยสงคราม ชาวไร่และกะเหรี่ยงจะถูกผลักดันให้อพยพเข้าไปในหุบเขาที่มีขนาดเล็กลงไปอีก

ในช่วงนั้นได้มีกลุ่มคนจากบริเวณอำเภอคอยสะเกิดได้ขึ้นมารับจ้างทำสวนเมี่ยง และ แต่งงานกับคนในพื้นที่ บางรายมาซื้อที่ดินจากคนในพื้นที่ ทำสวนเมี่ยงปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ นำไปสู่การอพยพย้ายถิ่นของกลุ่มชนแล้ว แต่ก็ยังมีบางครอบครัวยังอาศัยอยู่

ยุคที่ 2 เปลี่ยนแปลงสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ก่อนปี 2476 (สร้างพระราชู) คนปางมะโอทำอาชีพทำเหมือง วัวต่าง นายสุข ปิ่นสุวรรณ เป็นนายทุนที่มาซื้อสวนเหมือง 2498 นายสุขเป็นคนริเริ่มทำใบสค.1 และให้นายโกมล เก็บค่าเช่าสวนจากชาวบ้านในราคาที่แพงมาก โดยคิดเหมือง 4500 บาทต่อหนึ่งสวน เมื่อก่อนสวนเหมืองแพงมาก คนที่เป็นเจ้าของสวนเหมืองมีไม่เยอะ

ปี 2506 มีการรักษาป่าต้นน้ำลำธาร แต่ก่อนชาวบ้านใช้ใบกล้วยมัดเหมือง คนจึงใช้ใบตองก่อนข้างเยอะ มีการขโมยตัดตองในสวนของคนอื่น พ่อหลวงมานพได้ตั้งกฎเกณฑ์ใครไปเอาใบตองในพื้นที่อื่น ไม่ใช่สวนตนเองโดยไม่ได้รับอนุญาตจะถูกปรับ ต้นละ 150 บาท ซึ่งเป็นกฎเริ่มแรกของชาวบ้าน ต่อมากฎระเบียบเลยสลับๆ กันมา มีการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบใหม่ ในปี 2532

ปี 2516 ลุงตั้ง(โกตั้ง) เป็นตัวแทนบริษัท เข้ามาในชุมชนหาว่าใครมีที่ดินและมีใบสค.จะเอาใบสค.มาสวนกับที่ป่าอย่างให้ราคาต้นไม้ต้นละ 500 บาท แต่มีข่าวว่าถ้ามีบริษัทสัมปทานที่ดินชาวบ้านจะต้องอพยพลงมา ชุมชนบางส่วนไม่ยอม แต่มีบางกลุ่มที่เห็นด้วยกับการสัมปทาน คือคนที่เข้ามาอยู่ใหม่ ไม่ได้เกิดที่นี่ และมีที่ทำกินไม่มาก แต่คนเกิดที่บ้านปางมะโอไม่เห็นด้วย ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการจึงเริ่มเดินเรื่องถึงอำเภอ ซึ่งทางอำเภอแจ้งว่าบริษัทได้ทำสัญญาสัมปทานแล้วไม่สามารถทำอะไรได้ ชาวบ้านจึงบอกว่าถ้าเข้ามาก็โดนยิงแน่ๆ ลุงตั้งเลยไม่เข้ามาที่บ้านปางมะโออีก

กฎหมายบ้านหรือกฎในการรักษาป่าชุมชน เกิดจากการประชุมชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุม และเขียนบันทึกไว้ แต่พอเปลี่ยนพ่อหลวง กฎระเบียบหนังสือบันทึกเหล่านั้นไม่ได้ถูกถ่ายทอดให้พ่อหลวงรุ่นต่อไป กฎระเบียบต่างๆ จึงหายไป (เช่น การตัดกล้วยแล้วน้ำจะแห้ง) ขึ้นอยู่กับพ่อหลวงหรือผู้นำที่จะเอาจริงเอาจัง เคร่งครัดแค่ไหน

ปี 2532 ได้มีการนำกฎระเบียบที่ชุมชนยังจำได้มาใช้ใหม่ พ่อหลวงได้ฟื้นฟูขึ้นมา และได้นางบจากอบต. มาสนับสนุน เมื่อก่อนคนทำแนวกันไฟจะเอามือกัน คนที่มีที่ดินติดกันก็จะช่วยกันสวนที่ติดกับป่าและมีเจ้าของที่ดินๆ กัน ก็จะมาช่วยกัน ในการเก็บเหมืองก็เอามือกัน

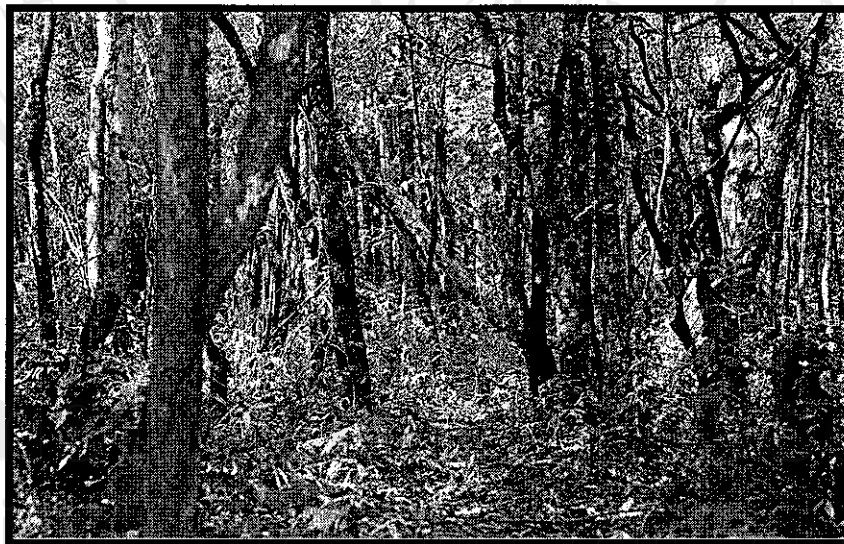
การเอาฟัน ห้ามเอาฟัน ห้ามทำไร่ ห้ามตัดไม้บริเวณหัวน้ำ การเอาฟันปีละหนึ่งครั้ง กฎระเบียบต่างๆ เกิดจากการไม่อยากให้ทรัพยากรธรรมชาติหายไป การปรับกฎระเบียบก็ปรับเรื่องราคา เช่น เมื่อก่อนตัดต้นไม้ปรับ 500 บาท ปัจจุบันปรับเป็น 5.000 บาท เงินที่ปรับเอามาใช้ทำแนวกันไฟ มาบริจาคสร้างวัด

ข้างต้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากพัฒนาการในแต่ละส่วนของการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านปางมะโอ และพัฒนาไปสู่ความเป็นรูปธรรมและเกิดการยอมรับจากสังคมภายนอกจะเห็นได้ในช่วงปี 2544-2546 ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ได้นำไปสู่รูปแบบการดูแลรักษา

ทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น มีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและการจัดระเบียบการดูแลรักษาป่าโดยชุมชน

4.2 กฎกติกาและการมีส่วนร่วมของชุมชน

พื้นที่ป่าที่ชุมชนได้ดูแลรักษาร่วมกันมีพื้นที่ครอบคลุมมากกว่า 6,120 ไร่ เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะถูกประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าเชิงดาว เมื่อปี พ.ศ. 2516 ซึ่งรวมเอาพื้นที่ป่า ที่อยู่อาศัย การใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งการดูแลรักษาป่าต้นน้ำไว้ นอกจากนี้ที่ผ่านมา ชุมชนท้องถิ่นยังมีจิตสำนึกร่วมกันในการดูแลรักษาป่า มีการดำเนินการจัดการในลักษณะที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ที่สำคัญวิถีการดำรงชีวิต อาชีพของชุมชนป่าเมี่ยง ที่ประกอบอาชีพการทำสวนเมี่ยงเอื้อต่อการคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ เพราะสวนเมี่ยงหรือต้นเมี่ยงต้องพึ่งพาอาศัยต้นไม้ใหญ่ในการเจริญเติบโตเป็นอาหาร น้ำให้กับต้นเมี่ยง และหน่วยงานภาครัฐ กรมป่าไม้ ยอมรับในการจัดการป่าของชุมชนที่ห่วงแหนร่วมกันที่จะดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่และดำรงวิถีชีวิตตามดั้งเดิมที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมา

ภาพ 12 ลักษณะแนวเขตป่าชุมชน

ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันในรูปแบบของคณะกรรมการป่า โดยเอารูปแบบของคณะกรรมการหมู่บ้านมาร่วมกันดูแลรักษาป่าควบคู่ไปกับการปกครองหมู่บ้าน ออกสำรวจควบคุม ติดตามตรวจสอบ สอดส่องพฤติกรรมที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ มีการออกลาดตระเวนตรวจป่า ทำแนวกันไฟ ดับไฟป่า ป้องกันไฟป่า ด้วยการและหน้าที่ที่ชุมชนจะต้องดูแลรักษาป่าร่วมกัน

ในปี พ.ศ. 2512 นายมานพ จิโน เป็นผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้นได้ตั้งกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า ปี พ.ศ. 2532 นายอินทร ใจระวัง เป็นผู้ใหญ่บ้านปัจจุบัน ได้ประชุมชาวบ้านเพื่อปรับปรุงกฎระเบียบที่มีอยู่เดิม และเพิ่มเติมบางส่วนให้เหมาะสม สอดคล้องกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่สำคัญ สอดคล้องกับกฎหมายรัฐธรรมนูญ มาตรา 46 ปี พ.ศ. 2542 หมู่บ้านปางมะโอให้เป็นป่าชุมชน มีการดูแลรักษาป่าอย่างเป็นทางการและมีการวางกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าของหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2508 ปรับปรุงปี พ.ศ. 2532 และจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อดูแลรักษาป่าของหมู่บ้านและบทลงโทษ หากมีการฝ่าฝืนกฎระเบียบของหมู่บ้าน ดังนี้

- ห้ามมิให้ตัดไม้ทุกชนิดในเขตป่าพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยเด็ดขาด
- ห้ามบุกรุกแผ้วถางหรือทำการเกษตรในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์
- ห้ามหาหน่อไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์
- ห้ามล่าสัตว์หรือฆ่าสัตว์ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์
- ห้ามนำไม้และของป่าทุกชนิดออกจากป่าอนุรักษ์
- ห้ามจุดไฟเผาป่าโดยเด็ดขาด
- ในกรณีที่ทำกินของชาวบ้านอยู่ในเขตอนุรักษ์มาก่อน ให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการ
- กฎระเบียบทุกข้อสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ในกรณีที่ประชุมคณะกรรมการ
- ยึดถือมติของที่ประชุมเห็นสมควรมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข ของป่า หมายถึง ต้นไม้ สมุนไพร น้ำผึ้ง รังผึ้ง กล้วยไม้ เป็นต้น

บทลงโทษกรณีฝ่าฝืนกฎระเบียบป่าชุมชน

- 1) ผู้กระทำความผิดโดยตัดต้นไม้ทุกชนิด ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ปรับตั้งแต่ 5,000 บาท และยึดของกลางเป็นของส่วนรวม
- 2) ผู้ที่กระทำความผิดโดยการบุกรุกแผ้วถางป่าอนุรักษ์มีโทษปรับตารางวาละ 2,000 บาท ยึดพื้นที่บุกรุกคืน เพื่อทำการปรับปรุงให้มีสภาพเดิม

- 3) ผู้ที่กระทำความผิดที่เข้าไปหาหน่อไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ มีโทษปรับกิโลกรัมละ 100 บาท กรณีมีการซื้อขายกัน มีโทษทั้งผู้นำออกมาขายและผู้ซื้อโดยปรับกิโลกรัมละ 100 บาท
- 4) ผู้ที่กระทำความผิดโดยเข้าไปมาหรือล่าสัตว์ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์มีโทษปรับกิโลกรัมละ 1,000 บาท
- 5) ผู้กระทำความผิดโดยการเผาป่า ทั้งโดยเจตนา และประมาทมีโทษปรับตารางละ 1,000 บาท
- 6) ในกรณีที่ผู้กระทำความผิด ไม่ปฏิบัติตามผลการพิจารณาของคณะกรรมการป่าชุมชน
- 7) ในกรณีที่คณะกรรมการป่าชุมชนกระทำความผิดกฎระเบียบโดยตัวเองให้ลงโทษขั้นเด็ดขาด โดยให้ลงโทษ 2 เท่า ของบทลงโทษเดิม
- 8) ของกลางและเงินค่าปรับนำเข้ากองทุนพัฒนาป่าชุมชนและหมู่บ้าน

ภาพ 13 ป้ายแนวเขตป่าชุมชน

อีกทั้ง ชุมชนยังร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าประกอบไปด้วยคณะกรรมการรักษาป่าทั้งหมด 21 คน

1. นายอินทร ใจระวัง	ประธานป่าชุมชนบ้านปางมะโฮะ
2. นายทวี ยิ่งสนิท	รองประธาน / กรรมการ
3. นายณรงค์ บุญธรรม	กรรมการ
4. นายสมักร ดาคำ	กรรมการ
5. นายอินสม ดาคำ	กรรมการ

6. นายบุญส่ง กล้าหาญ	กรรมการ
7. นายจรูญ ตาคำ	กรรมการ
8. นายประเสริฐ จิโน	กรรมการ
9. นายจันทร์ เทพมา	กรรมการ
10. นายศักดิ์ดา รูปโปร่ง	กรรมการ
11. นายดี รูปโปร่ง	กรรมการ
12. นายประชัน สุนันตะ	กรรมการ
13. นายอ้าย อินคำ	กรรมการ
14. นายเกษม จันทร์หอม	กรรมการ
15. นายสุรพล สุนันตะ	กรรมการ
16. นายเนตร จันพล	กรรมการ
17. นายเรือน จันทร์ดี	กรรมการ
18. นายเป้ง ขาวใหม่	กรรมการ
19. นายสม หอมจันทร์	กรรมการ
20. นายอินสม ตาคำ	กรรมการ / เลขานุการ

ภาพ 14 ลักษณะการติดป้ายกฎระเบียบป่าชุมชนให้ชาวบ้านได้รับรู้ร่วมกัน

4.2 ผลกระทบจากปัจจัยภายนอก / ภายในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนกฎ ระเบียบของชุมชน

ฐานประสบการณ์และบทเรียนของชุมชนในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าของบ้านปางมะโอ สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจในสาระการก่อเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาสู่วิถีการปฏิบัติที่ดีของชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการเกิดกฎระเบียบของชุมชนที่มีนัยสำคัญในการอธิบายต่อสังคมภายนอกและกระบวนการในการต่อสู้ของชุมชนในการเรียกร้องสิทธิในการดูแลรักษา ซึ่งจะเห็นจากการเริ่มต้นที่ชุมชนเริ่มแสดงตัวตนออกมาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในสถานการณ์ในช่วงที่ โกดัง หรือ ชาวบ้านเรียกว่า ลุงตั้งเข้ามาติดต่อชุมชนในการสัมปทานป่า โดยให้ต้นละ 500 บาท แต่ชุมชนรวมตัวกันปฏิเสธ ในช่วงนี้เองที่ชุมชนเริ่มมีการสร้างกฎระเบียบในการดูแลรักษาป่า โดยย้อนกลับไปทบทวนประสบการณ์และความรู้เดิมจากการทำสวนเมือง ในอดีตซึ่งจะเห็นได้จากในระดับครัวเรือนที่ทำสวนเมือง กล่าวคือ ในกระบวนการของการทำเมือง การจัดแบ่งพื้นที่ที่จะประกอบด้วย หัวสวน(เมือง) บริเวณสวนเมือง จะมีเขตติดต่อกับลำห้วย ซึ่งบริเวณหัวสวน(เมือง) จะมีการรักษาไว้เป็นพื้นที่ป่าที่ต้องอนุรักษ์ห้ามบุกรุกเพราะจะมีผลต่อการทำสวนเมือง หรือการดูแลรักษาต้นเมือง นั้นหมายถึง ไม้ใหญ่คลุม ไม้เล็ก เพราะเมืองจะเติบโตได้ดีต้องมีไม้ใหญ่ปกคลุม

หากมองในเชิงของระบบความสัมพันธ์ของระบบนิเวศป่าแล้ว ถือว่าเป็นเงื่อนไขกับที่คนทำสวนเมืองต้องปฏิบัติ ด้วยปรากฏการณ์ในเชิงระบบนิเวศวิทยาของป่า ส่งผลให้คนต้องปรับตัวเข้าหาธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอดของตัวเอง ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการปรับใช้ พัฒนาไปสู่การสร้างเงื่อนไขของกลุ่มคนในการดูแลรักษาป่า

ด้วยสาระสำคัญดังกล่าว ได้พัฒนาไปสู่วิถีปฏิบัติต่อธรรมชาติที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ของชาวบ้านในชุมชนบ้านปางมะโอจนมาถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันกระบวนการของการทำสวนเมืองที่กล่าวมาก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่น่าไปสู่การแก้ไขสถานการณ์ปัญหาในการสัมปทานป่าที่ผ่านโกดัง ซึ่งเป็นคนกลางที่เข้ามาเชื่อมประสานระหว่างบริษัทที่สัมปทานกับชาวบ้านภายในชุมชน โดยมีการนำไปสู่การสร้างกฎระเบียบกติการ่วมกันภายในชุมชน ซึ่งอาศัยฐานภูมิปัญญาเป็นเงื่อนไขกำกับ และสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านภายในชุมชน

ขณะเดียวกัน ในกระบวนการทำสวนเมือง จะเห็นถึงระบบนิเวศวิทยาทางธรรมชาติจะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดความรู้รอดของชาวบ้านในชุมชนบ้านปางมะโอตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือในหากไม่ดูแลป่าให้ดีและคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตเมืองก็ออกมาไม่ดีและไม่คุณภาพ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อกัน

ตอนที่ 5: บทสรุป

ชุมชนบ้านปางมะโอ เป็นชุมชนชาวไทยล้านนาที่ประกอบอาชีพหลักคือการทำสวนเมี่ยง มีวิธีการดำรงอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ ได้ร่วมกันต่อสู้คัดค้านการทำสัมปทานป่าไม้ และไม่ยอมอพยพย้ายถิ่น ทั้งนี้ก็เพื่อจะร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำให้คงอยู่ โดยมีการวางกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า กำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชน ห้ามทำไร่เลื่อนลอย ห้ามจุดไฟเผาป่า ฯลฯ โดยใช้ประเพณีและวัฒนธรรมความเชื่อเข้ามามีส่วนในการอนุรักษ์ป่า พร้อมๆ กับได้ถ่ายทอดจิตสำนึกและภูมิปัญญาเหล่านี้สู่เยาวชนรุ่นหลัง

“เมี่ยง” เป็นไม้ยืนต้น ใบใช้หมักเป็นเมี่ยง เคี้ยวเป็นอาหารว่างแบบพื้นถิ่น หรือตากแห้งเพื่อเป็นใบชา เมี่ยงหรือชา นอกจากนำรายได้มาจากใบแล้ว ส่วนอื่น ๆ ก็สามารถนำมาเป็นอาหารได้ เช่น ยอดและใบอ่อน ใช้ปรุงอาหาร เช่น การทำส้มเมี่ยงหรือยำเมี่ยง รากเมี่ยงนำไปตากแห้งต้มนกินช่วยเป็นยาขับเบาและแก้กระทั้งต้นเมี่ยงเมื่อหมดอายุก็ยังตัดเป็นฟืนได้ ชาวบ้านจะเก็บใบต้นเมี่ยงในเดือนเมษายน – ธันวาคม ส่วนเดือนมกราคม – มีนาคม จะปล่อยให้ต้นเมี่ยงพัก ต้นเมี่ยงนั้นมีอายุยืนยาวได้เป็น 100 ปี แต่ละครัวเรือนถือครองพื้นที่ไม่น้อยกว่าครอบครัวละ 50 ไร่

ในสวนเมี่ยง ชาวบ้านได้อาศัยประโยชน์เก็บเกี่ยวผลผลิตจากธรรมชาติ พืชและสัตว์ตามฤดูกาล เช่น ผักเห็ด สามารถเก็บมาจากป่าบริเวณสวนเมี่ยง ขายในราคากิโลกรัมละ 30 บาท ในช่วงฤดูฝนเดือนสิงหาคม ผลไม้ป่า เช่น มะไฟ ขายได้กิโลกรัมละ 15 บาท

นอกจากสวนเมี่ยง ชุมชนยังทำเกษตรผสมผสานโดยปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นที่สามารถนำมาเป็นรายได้เสริมให้กับครอบครัว เช่น ไม้ไผ่ ใช้จักสานเป็น “กำบาย” หรือตะกร้า จำหน่ายให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อ และจำหน่ายเองในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการเก็บหาสมุนไพร การเก็บหาของป่า โดยเฉลี่ยแล้วครอบครัวหนึ่งจะมีรายได้ต่อปีโดยเฉลี่ยประมาณ 30,000–40,000 บาท

ชุมชนบ้านปางมะโอเป็นสังคมแบบเครือญาติสังเกตได้จากการทำการเกษตร ซึ่งยังมีการ “เอามื้อ” หรือเอาแรง ในระหว่างเครือญาติกันอยู่ แต่ในยามที่แรงงานครอบครัวขาดแคลนก็มีการจ้างงานกัน ค่าแรงงานจากการทำเมี่ยงกิโลกรัมละ 6 บาท และค่าแรงวัน ๆ ละ 100 บาท

วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนป่าเมี่ยงถือต่อการคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ เพราะต้นเมี่ยงต้องพึ่งพาอาศัยต้นไม้ใหญ่ในการเจริญเติบโต เพื่อช่วยป้องกันแสงแดดที่ส่องลงมา ทำให้ใบเมี่ยงไม่แก่เร็วเกินไป หากแสงแดดมีความเข้มข้นมาก ทำให้ใบเมี่ยงแก่เร็ว ถ้าเก็บไม่ทันทำให้ใบเมี่ยงที่เก็บได้มีรสชาติไม่ดี และอาจทำให้ใบเมี่ยงไหม้ได้ ใบไม้จากไม้ใหญ่ที่ร่วงหล่นลงมาจะถูกย่อยสลายกลายเป็นอาหารอันอุดมสมบูรณ์ให้แก่ต้นเมี่ยง

ในการทำสวนเมี่ยงก็ไม่ได้มีการบุกเบิกแผ้วถาง ไม่มีการขยายที่ทำกินเข้าไปในเขตป่า แต่การเปลี่ยนแปลงในสวนเมี่ยง จะเป็นลักษณะการปลูกต้นเมี่ยงใหม่เพิ่มลงไปในพื้นที่สวนเมี่ยงเดิม และมีการปลูกต้นเมี่ยงใหม่แทรกเข้าไปในพื้นที่ป่าที่อยู่บริเวณรอบ ๆ ขอบสวน ส่วนการหมักเมี่ยงที่ต้องใช้พื้น ชาวบ้านใช้ไม้พื้นจากหัวไร่ปลายนา หากจำเป็นต้องใช้ไม้ในป่า ก็จะเลือกไม้เนื้ออ่อนที่โตเร็ว และใช้วิธีรดกิ้ง โดยไม่ต้องใช้ไม้เนื้อแข็งและไม้ใหญ่

ปี 2516 เมื่อกรมป่าไม้ได้ประกาศให้พื้นที่ป่าบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านเป็นป่าสงวนแห่งชาติป่าเชิงดาว และอนุญาตให้มีการสัมปทานตัดไม้ พร้อมกับกลุ่มนายทุนที่เดินทางเข้ามาเพื่อแผ้วถางป่าทำสวนชา จะมีการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า โดยให้เหตุผลว่ารัฐบาลได้ประกาศพื้นที่ป่าบริเวณนี้ให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติแล้ว และจำเป็นต้องให้บริษัทเข้ามาสัมปทานตัดไม้ ผู้ใหญ่บ้านจึงเรียกประชุมชาวบ้าน ต่างมีความเห็นเป็นเอกฉันท์ ไม่ยอมอพยพออก ด้วยเหตุที่ว่าตนมีสิทธิในการอยู่อาศัยอย่างถูกต้อง ก่อนที่จะมีการประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวน และประการสำคัญ ชาวบ้านไม่เคยทำลายป่าเลย ในหลายปีที่ผ่านมา มีแต่ความร่วมมือร่วมใจกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแห่งนี้

การต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิอันชอบธรรมเริ่มจากการทำหนังสือไปยังอำเภอ ขี้เหล็กขื่อเท็จจริง และยืนยันว่าจะต่อสู้จนถึงที่สุด หากมีการสัมปทานป่าไม้เกิดขึ้นชั้ชชนะเป็นของประชาชนในที่สุด และบริษัทที่ขอสัมปทานก็ถอนตัวจากไป

อย่างไรก็ตาม คำประกาศจากกรมป่าไม้ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงในจิตใจ ชาวบ้านต่างกังวลว่าสักวันหนึ่งอาจด้านทานอำนาจรัฐไม่อยู่ สิ่งนี้เป็นแรงกระตุ้นให้ชุมชนเริ่มเอาจริงเอาจังเพื่อแสดงให้เห็นว่า คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ แม้จะเป็นป่าสงวนแห่งชาติก็ตาม

ปี 2532 เริ่มมีการออกกฎระเบียบในการรักษาป่า พื่อหลวงอินทร ใจระวัง ซึ่งเพิ่งเข้ารับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ร่วมกับลูกบ้านออกกฎระเบียบห้ามตัดไม้ โดยเพิ่มโทษค่าปรับในการตัดไม้ต้นละจากเดิม 50 บาท มาเป็น 3,000 – 5,000 บาท การตั้งราคาปรับไว้สูงก็เพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอก ปัญหาการรุกรานลดลง

ต่อมาความนิยมกินเมี่ยงลดน้อยลง ในขณะที่ค่าครองชีพเพิ่มขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในปี 2543 โดยคิดค่าสมาชิกคนละ 50 บาทต่อเดือน และสามารถออมเงินได้ 200,000 บาทแล้ว โดยมีการปันผลให้กับสมาชิก ซึ่งเก็บจากการให้สมาชิกกู้เพื่อขยายอาชีพในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 นอกจากนี้ ยังมีการจัดทำแหล่งอาหารของชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการปลูกพืชอาหารต่างๆ อาทิ เกียง มะขาม ขนุน จิง ข่า ฯลฯ ในบริเวณพื้นที่ป่าใช้สอยจำนวน 30 ไร่ มีการเริ่มเลี้ยงวัว และมีแผนในอนาคตอันใกล้ว่าจะเพาะพันธุ์กล้าไม้ที่หายาก

อย่างไรก็ตามเมียงก็ยังคงเป็นไม้หลักของครอบครัว ที่น่าจะทำประโยชน์ได้ในระยะยาว ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตจากเมียง เช่น ทำเป็นสีย้อมผ้า นำมาเป็นสารกำจัดวัชพืช การแปรรูปสมุนไพร โดยการสนับสนุนจาก ดร.พรชัย ปรีชาปัญญา หัวหน้าสถานีวิจัยลุ่มน้ำคอยเชียงดาวและจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.ภาคเหนือ) เพื่อค้นหารูปแบบการแปรรูปผลผลิตจากเมียงที่เหมาะสมกับความต้องการของตลาดอันส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้เพียงพอเพียงและพึ่งตนเองได้

แม้ชุมชนจะไม่รู้ค่า ความนิยมในการบริโภค ก่อให้เกิดกระบวนการขยายพื้นที่ปลูกชาอย่างต่อเนื่องจนนายทุน บ้านปางมะโอต้องรักษาสวนเมียงไว้เพื่อทำหน้าที่เป็นแนวกันชนไม่ให้สวนชาขยายตัวเข้ามาสู่ผืนป่าต้นน้ำ ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงจัดกระบวนการดูแลป่าอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้ครอบคลุมถึงการปกป้องป่าจากพืชเศรษฐกิจ ตลอดจนการรุกรานในรูปแบบต่าง ๆ โดยตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่า การกำหนดแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชนหมู่บ้านปางมะโอ โดยใช้สันคอยตามลำห้วยของหมู่บ้านเป็นเส้นกันแบ่งแนวเขตระหว่างหมู่บ้าน ใกล้เคียงวางกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าของหมู่บ้าน ห้ามทำไร่เลื่อนลอยบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำ ห้ามตัด รีดต้นไม้ กลั้วไม้ ป่าทุกชนิด ห้ามจัดไฟเผาป่า ถ้าหากผู้ใดจุดไฟลูกกลามต้องรับผิดชอบทั้งหมดทั้งความเสียหายที่เกิดขึ้นและคดีอาญา เงินค่าปรับที่ได้มาจะนำไปเป็นกองทุนป่าชุมชนเพื่อนำไปจัดกิจกรรมต่าง ๆ

นอกจากนี้ ได้มีการออกลาดตระเวนตรวจป่า ทำแนวกันไฟ ดับไฟป่า จัดกิจกรรมปลูกป่าในวันสำคัญอย่างต่อเนื่อง เช่น วันที่ 12 สิงหาคมหารจีนี วันที่ 5 ธันวาคมหารราช และวันตามประเพณีท้องถิ่น ด้านการใช้น้ำของชุมชน มีการจัดทำประปาภูเขาของหมู่บ้าน ดึงน้ำจากลำห้วยแก่งปันเต้าขึ้นมาใช้ในหมู่บ้าน และได้้นำเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนเข้าเสนอต่อคณะกรรมการในระดับเครือข่ายอำเภอเชียงดาว เพื่อร่วมทำกิจกรรม สนับสนุนหนุนเสริมและนำปัญหาในพื้นที่มาร่วมคิด แก้ไขร่วมกัน ส่วนด้านการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดจากบรรพบุรุษของชาวปางมะโอสอดคล้องกับการอยู่ร่วมกับป่า เป็นความศรัทธาซึ่งสร้างจิตสำนึกให้คนเคารพป่าในวันที่ 16 เมษายน ของทุกปี จะมีการทำพิธีสืบชะตาบ้าน สงเคราะห์บ้านในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ทั้งนี้เพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านมีความสุข

ลักษณะของการทำพิธี คือมีเสาหลักกลางบ้านทำมาจากไม้ แสดงถึงเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ชาวบ้านเกิดสำนึกถึงต้นไม้และความสำคัญของป่าไม้ที่เราอาศัยและใช้ประโยชน์ ในส่วนของการประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะนำเครื่องถวายสงเคราะห์บ้าน มีขนม ดอกไม้ รูป เทียน อาหาร น้ำส้มป่อย ต้าเหลว คาเจียว (ไม้ไผ่สานเป็นแผ่นพันด้วยด้ายสีญจน์) ชุมชนในหมู่บ้านมาร่วมกันทำพิธีโดยผู้เฒ่า ผู้แก่ในหมู่บ้านและพระสงฆ์ร่วมทำพิธีและเจริญพระพุทธมนต์ เสร็จแล้วจึงนำเครื่องถวายที่ใส่ไว้ในเครื่องสานไม้ไผ่หรือคาเจียว นำไปวางนอกหมู่บ้านให้ครบ 4 ทิศ เป็น

ประเพณี พิธีกรรมตามความเชื่อที่สืบทอดมาจากผู้เฒ่า ผู้แก่หลายชั่วอายุคน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความเชื่อกันว่าถ้าใครรุกกล้าแนวเขตป่าจะต้องมีอันเป็นไป เช่น “ถ้าล้ำเขตแดนจะหะหือดำบอด หีบมาก้าบขึ้น” หมายถึง ถ้าล่วงล้ำเขตแดนจะทำให้ตาบอดและทำมาหากินไม่ได้

สำหรับปัญหาเรื่องเขตพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินซึ่งมีเอกสารสิทธิ์ สค. 1 ถูก พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติป่าเชิงควาประกาศทับเมื่อปี พ.ศ.2516 คณะกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านปางมะโอ ได้ขอคืนแนวเขตพื้นที่ป่าชุมชนออกจากป่าสงวนแห่งชาติป่าเชิงควา จัดเป็นเขตป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอยของชุมชน โดยในพื้นที่ป่าสงวนจากเขตต้นน้ำแก่งปันเต้า 6,400 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่การเกษตร 1,800 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัย 150 ไร่ เป็นป่าชุมชน 4,550 ไร่ และในจำนวนป่าชุมชนนี้ แบ่งเป็นป่าอนุรักษ์ 3,550 ไร่ และป่าใช้สอย 1,000 ไร่

รูปแบบการปลูกพืชได้เอื้อต่อการรักษาป่า กล่าวคือ ถัดจากพื้นที่ป่าในเขตต้นน้ำแก่งปันเต้าบนเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เชื่อมต่อด้วยพื้นที่ตามไหล่เขาซึ่งเป็นป่าใช้สอยแล้ว ด้านนอกจะเป็นป่าเมี่ยงซึ่งเป็นแนวป้องกันไฟป่าไม่ให้ลุกลามเข้าไปข้างใน ก่อนถึงตัวหมู่บ้านจะเป็นสวนหลังบ้านหรือป่าตระกูล อันเป็นแหล่งผลิตอาหาร แหล่งไม้ใช้สอยในครัวเรือน ผักสวนครัว และสมุนไพร บางครัวเรือนจะผสมผสานหลังบ้านกับป่าเมี่ยงในพื้นที่เดียวกัน สวนหลังบ้านนี้ถือเป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาจากรบรรพบุรุษ

นิคม พุทธา นักวิชาการอิสระจากมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยฯ ชี้ให้เห็นถึงความ สอดคล้องในการทำสวนเมี่ยงกับการรักษาสภาพป่าว่ามาจากการสืบทอดระบบวนเกษตรแบบดั้งเดิมเริ่มตั้งแต่การเลือกพื้นที่ในการเพาะปลูก ซึ่งชาวบ้านจะไม่เลือกลักษณะที่เป็นป่าขุนน้ำ หรือป่าต้นน้ำบน สันเขา เพราะเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวมีความสำคัญและเป็นเขตหวงห้าม เมื่อได้พื้นที่ที่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่พอสมควร ในระดับความสูงที่พอเหมาะกับการเจริญเติบโตของต้นเมี่ยง ชาวบ้านจะใช้วิธีตัดฟัน รีดกิ่งหรืออาจตัดลำต้นให้เหลือตอไว้ เพื่อให้แสงแดดส่องถึงพื้นดินอย่างเหมาะสม อากาศถ่ายเทได้สะดวก

การปลูกเมี่ยงในสมัยก่อนจะต้องมีการบนบานสานกล่าวเจ้าที่เจ้าทางซึ่งจะไม่มีมีการเก็บริบสุ่มเผา ไม่มีการไถพรวนหน้าดิน ชาวบ้านนิยมปลูกเมี่ยงด้วยเมล็ด หรือต้นกล้าโดยจะขุดหลุมปลูกต้นเมี่ยงทางทิศตะวันออกและทางด้านทิศเหนือของต้นไม้ใหญ่ โดยใช้ห่างจากต้นไม้ประมาณ 2-3 คืบ ชาวบ้านอธิบายว่าเพื่อให้ร่มเงาของไม้ใหญ่คอยบดบังแสงแดด รวมทั้งอาศัยต้นไม้ใหญ่เกื้อกูลเรื่องปุ๋ย อาหารและน้ำให้กับต้นเมี่ยงที่ยังเล็กระยะห่างของต้นเมี่ยงจึงขึ้นกับระยะห่างของต้นไม้เดิมสวนเมี่ยงของชาวบ้าน จึงยังคงลักษณะของป่าอุดมสมบูรณ์เอาไว้และยังสามารถใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ หางของป่าไม้ได้อย่างกลมกลืน อาจกล่าวได้ว่า ป่าเมี่ยง ถือเป็นภูมิปัญญาในการรักษาทรัพยากรของคนพื้นเมืองที่มีมาแต่ดั้งเดิม ไม่ว่าเขาเหล่านั้นจะคาดเดาล่วงหน้าได้หรือไม่ก็ตามว่าจะต้องเกิด

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในอนาคต เช่นเดียวกับที่ พรชัย ปรีชาปัญญา นักวิชาการป่าไม้ สถานีวิจัยลุ่มน้ำดอยเชียงดาว กล่าวถึงป่าเมืองในผลการศึกษา ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับระบบนิเวศวนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธารในภาคเหนือว่า "ป่าเมือง ระบบวนเกษตรดั้งเดิม ที่บรรพบุรุษของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนเหนือเรียนรู้จากธรรมชาติ และนำมาปฏิบัติมาช้านานเป็นระบบเพาะปลูกที่ผสมผสานระหว่าง ป่าไม้ เกษตรและเลี้ยงสัตว์ ที่มุ่งการผลิตอาหาร สิ่งที่เป็นต่อชีวิตรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม มากกว่าผลิตสินค้า" ชุมชนป่าเมือง ซึ่งเป็นชุมชนเล็กๆ ที่กระจายรอบป่าใหญ่ จึงทำหน้าที่ผู้ปกป้องรักษาผืนป่ามายาวนาน เป็นบ้านเล็กในป่าใหญ่ กลุ่มใหญ่แห่งหนึ่งของประเทศและเป็นตัวอย่างของคนกับป่าที่ได้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งพรชัยได้นิยามบทบาทของป่าเมืองว่าเป็น "ป่ากันชนที่ปกป้องป่าดิบเขา"

บรรณานุกรม

- กาญจนา ชันคำ. 2545. รายงานความก้าวหน้าระยะที่ 1 โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนบ้านปางมะโอ ตำบลแม่ทะ อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค: เชียงใหม่.
- คณะกรรมการหมู่บ้านปางมะโอ. แบบเสนอโครงการส่งเสริมและพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ (สสอ.) โครงการหมู่บ้านพิทักษ์ระบบนิเวศต้นน้ำ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549. เอกสารอัดสำเนา, ม.ป.ป.
- คณะกรรมการหมู่บ้านปางมะโอ. เอกสารการส่งผลงานประเภทชุมชนรางวัลลูกโลกเขียว ประจำปี 2546. เอกสารอัดสำเนา, ม.ป.ป.
- นุริรัตน์ อ่องพะและ อินทร ใจระวัง . เอกสารประกอบการจัดเวทีถอดบทเรียนชุมชนป่าเมืองกับการจัดการทรัพยากร. เอกสารอัดสำเนา, ม.ป.ป.
- พรชัย ปรึกษาปัญญา . 2544. ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับระบบนิเวศวนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธารภาคเหนือ. เชียงใหม่: หจก.ชนบรรณการพิมพ์.
- อเนก นาคะบุตร. 2536. คน ดิน น้ำ ป่า จุดเปลี่ยนแห่งความคิด. กรุงเทพฯ: บริษัทเคทีดีไทย.

สัมภาษณ์

- นายอินทร ใจระวัง ผู้ใหญ่บ้านบ้านปางมะโอ
 นายทวี ยิ่งสนิท ชาวบ้านบ้านปางมะโอ
 นายณรงค์เดช ทราชแก้ว เยาวชนบ้านปางมะโอ